

Олександра Глазова

РІДНА МОВА

**ВИДИ КОНТРОЛЮ ДЛЯ ОЦІНЮВАННЯ
ЗНАНЬ ТА ВМІНЬ**

ЗА 12-БАЛЬНОЮ СИСТЕМОЮ

8 КЛАС

Київ
Видавництво “Любисток”
2004

ЗМІСТ

АУДІЮВАННЯ

ТЕКСТИ ДЛЯ НАВЧАЛЬНОГО АУДІЮВАННЯ	2
ТЕКСТИ ДЛЯ КОНТРОЛЬНОГО АУДІЮВАННЯ	9

ЧИТАННЯ МОВЧКИ

ТЕКСТИ ДЛЯ НАВЧАЛЬНОГО ЧИТАННЯ МОВЧКИ	16
ТЕКСТИ ДЛЯ КОНТРОЛЬНОГО ЧИТАННЯ МОВЧКИ	22

ГОВОРІННЯ

СИТУАТИВНІ ВПРАВИ ДЛЯ СКЛАДАННЯ ДІАЛОГІВ (із використанням звертання та вставних слів)	29
СИТУАТИВНІ ВПРАВИ ДЛЯ СКЛАДАННЯ ДІАЛОГІВ ВІДПОВІДНО ДО ЗАПРОПОНОВАНОЇ СИТУАЦІЇ	30
ТЕКСТ НАУКОВОГО СТИЛЮ ДЛЯ УСНОГО ДОКЛАДНОГО ПЕРЕКАЗУ	30
РОЗПОВІДНІ ТЕКСТИ З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПИСУ МІСЦЕВОСТІ ДЛЯ УСНОГО ВИБІРКОВОГО ПЕРЕКАЗУ	31
ТЕКСТИ ДЛЯ УСНОГО ДОКЛАДНОГО ПЕРЕКАЗУ РОЗПОВІДНОГО ТЕКСТУ З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПИСУ МІСЦЕВОСТІ	33
РОЗПОВІДНІ ТЕКСТИ З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПИСУ ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ ДЛЯ УСНОГО ВИБІРКОВОГО ПЕРЕКАЗУ	36
ТЕКСТИ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛЮ ДЛЯ УСНОГО СТИСЛОГО ПЕРЕКАЗУ	39

ПИСЬМО

РОЗПОВІДНІ ТЕКСТИ З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПИСУ МІСЦЕВОСТІ ДЛЯ СТИСЛОГО ПИСЬМОВОГО ПЕРЕКАЗУ	41
ХУДОЖНІ РОЗПОВІДНІ ТЕКСТИ З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПИСУ ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ ДЛЯ ПИСЬМОВОГО КОНТРОЛЬНОГО ДОКЛАДНОГО ПЕРЕКАЗУ	44
ТЕКСТИ НАУКОВОГО СТИЛЮ ДЛЯ ПИСЬМОВОГО СТИСЛОГО ПЕРЕКАЗУ	46
ТЕКСТ РОЗПОВІДНОГО ХАРАКТЕРУ З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПИСУ ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ ДЛЯ КОНТРОЛЬНОГО ПИСЬМОВОГО ПЕРЕКАЗУ	50
ТЕМИ ДЛЯ ТВОРУ-ОПИСУ МІСЦЕВОСТІ НА ОСНОВІ СПОСТЕРЕЖЕНЬ І ВРАЖЕНЬ	51
ТЕМИ ДЛЯ УСНОГО ТВОРУ-ОПИСУ ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ	51
ТЕМИ ДЛЯ КОНТРОЛЬНОГО ПИСЬМОВОГО ТВОРУ-ОПИСУ ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ	52
ТЕМИ ДЛЯ ТВОРУ-РОЗДУМУ НА МОРАЛЬНО-ЕТИЧНУ АБО СУСПІЛЬНУ ТЕМУ	52
ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ ТЕМАТИЧНОГО КОНТРОЛЮ (зразки):	52
Односкладні речення. Неповні речення	52
Речення з однорідними членами	53
Речення зі звертаннями, вставними словами (словосполученнями, реченнями)	55
Речення з відокремленими членами	58
Пряма і непряма мова. Діалог	59
ТЕКСТИ ДЛЯ КОНТРОЛЬНОГО ДИКТАНТУ	62

АУДІОВАННЯ

ТЕКСТИ ДЛЯ НАВЧАЛЬНОГО АУДІОВАННЯ

1. Співці української старовини

Альбом “Живописная Украина” був задуманий Тарасом Шевченком 1843р. Альбом мав бути виконаний у техніці офорту - виді гравіювання, коли лінії малюнка прорізаються на металевій дошці, а тоді з дошки робиться на папір відбиток.

На аркушах альбома Шевченко мріяв відтворити краєвиди рідної землі, уславлені своєю красою або ж певними історичними подіями, пам'ятки української історії: руїни стародавніх фортець, старі собори, могили, а також сцени з народного побуту – обряди, звичаї, повір'я, а ще – розповіді про чумацтво, кобзарство й особливо про козацький побут. У заяві про грошову допомогу на видання альбому до Петербурзького товариства заохочення художників Шевченко писав так: “Бажаючи зробити відомішими визначні місця батьківщини моєї, багатой на історичне минуле, я започаткував видання “Живописная Україна”, яке ділю на такі три частини: 1. Краєвиди, примітні красою або історичним минулим. 2. Теперішній народний побут. 3. Історичні події. Видання буде виходити окремими випусками по 12 аркушів щороку. ...Не маючи власних коштів для витрат, що у такому випадку неминучі, беру на себе сміливість просити допомоги у задуманій мною справі”.

Наприкінці 1844 року вийшло перше видання “Живописной Украины” з шести офортів. Альбом був схвалений Товариством заохочення художників, у пресі з'явилися схвальні відгуки та повідомлення про наступний випуск.

Як відомо, повністю здійснити свій задум Шевченкові не вдалося через арешт і вислання.

Першим продовжити Шевченків задум поставив перед собою завдання відомий російський художник, приятель і послідовник Шевченка Лев Жемчужников. Про це він писав так: “Тарас Григорович почав видавати альбом малюнків під назвою “Живописная Україна”; люблячи й глибоко поважаючи Тараса Григоровича Шевченка, я наважився дати таку саму назву своєму виданню в пам'ять про свого Шевченка. Хай моя праця буде мовби продовженням давньої праці Тараса Григоровича”.

Завершивши навчання в Петербурзькій академії мистецтв, яку свого часу закінчив і Тарас Шевченко, Лев Жемчужников виїхав на Полтавщину, де мав маєток його дядько. Майже п'ятирічні мандрівки Україною здружили художника з природою, з людьми. Він багато малював, записував народні пісні і сам співав їх разом із кобзарями. Повернувшись до Петербурга, Жемчужников перевів свої малюнки в офорти і підготував до видання задуманий альбом. Було виготовлено 49 офортів. Вони друкувались у вигляді

дodatка до щомісячного українського журналу “Основа”, що виходив у Петербурзі російською мовою.

Мистецькі альбоми, присвячені Україні, видавалися протягом ХІХ ст. не лише в Росії, а й у багатьох західноєвропейських країнах.

У той час на Україну було справжнісіньке паломництво художників з усіх країн. Недаремно росіянин, який назавжди став українським художником, - Костянтин Трутовський, - свого часу писав: “Усіх тягне до Італії; добре, звичайно, пожити і повчитися там, але не годиться художникові обмежуватися італійськими сценами, коли поряд є такі чудові краєвиди...”

Протягом ХІХ ст. багато змістовних альбомів на українську тематику видавалося в Австрії, Франції, Німеччині, Польщі та Росії. Виконувались такі альбоми здебільшого неукраїнцями, бо російський царат вів політику русифікації України, знищення її історії, культури, мови, народних традицій. Починаючи ще від Петра І царськими указами заборонялося друкування в Україні книг українською мовою. А 1863 року міністр внутрішніх справ П.Валуєв, заявивши, що “ніякої окремої української мови не було, нема і бути не може”, видав циркуляр про заборону книг українською мовою.

Така заборона, звичайно, насторожувала видавців. Проте творчість указами не зупиниш. Художники їхали в Україну і, захоплюючись красою її природи, цікавились історією народу, насиченою безперервною боротьбою з поневоловачами. Наперекір російському царату, художники показували, що така прекрасна земля, як Україна, була, є, існує.

Українські митці також активно творили. Опанас Сластьон ще студентом Петербурзької академії мистецтв розпочав збирати матеріали з української старовини. Він скомпонував аркуші до двох альбомів – “Старовина українська” і “Стародавня українська архітектура”. На жаль, увесь тираж загинув під час весняної повені 1895 року.

Шляхетною трійцею – двома видатними українськими художниками Сергієм Васильківським і Миколою Самокишем та автором супровідного тексту істориком Дмитром Яворницьким – було створено альбом “З української старовини”. Він побачив світ 1900 року у Петербурзі і, на щастя, до наших днів зберігся й нещодавно перевиданий.

Саме Дмитро Яворницький розповідями про свої дослідження в галузі історії запорізького козацтва запалив серця художників на відображення багатющої й славної історії народу. Саме в той час учений допомагав своєму землякові, уродженцеві Чугуєва з-під Харкова – Іллі Юхимовичу Рєпіну в його роботі над картиною “Запорожці пишуть листа турецькому султану”. Як великий знавець життя козацтва Дмитро Іванович вніс істотні зміни в ескіз картини й передав художникові деякі експонати з власної колекції і навіть погодився позувати для образу козацького писаря, якого ми бачимо в центрі картини. Дмитро Яворницький також передав Іллі Рєпіну знайдений ним лист запорожців до турецького султана. (За А.В’юником; 705 сл.)

На кожне із запитань вибрати правильну відповідь.

1. Задуманий Тарасом Шевченком альбом “Живописная Україна” мав бути виконаний у техніці
 - а) акварелі;
 - б) рисунка пером;
 - в) офорту.
 - г) рисунка олівцем.
2. На аркушах альбома Шевченко мріяв відтворити
 - а) краєвиди, пам’ятки історії, портрети історичних осіб;
 - б) краєвиди, пам’ятки історії, сцени з народного життя;
 - в) краєвиди, сторінки давніх книг, портрети історичних осіб.
 - г) пам’ятки історії, зображення характерних типів українців.
3. Перше видання “Живописной Украины” складалося
 - а) з п’яти офортів;
 - б) з шести офортів;
 - в) з десяти офортів;
 - г) з двадцяти офортів.
4. Першим продовжити Шевченків задум поставив перед собою завдання художник
 - а) Василь Штернберг;
 - б) Іван Сошенко;
 - в) Лев Жемчужников;
 - г) Ілля Рєпін.
5. Над втіленням свого задуму художник працював в Україні протягом
 - а) трьох років;
 - б) п’яти років;
 - в) семи років;
 - г) десяти років.
6. У Петербурзі ним було виготовлено
 - а) 40 офортів;
 - б) 45 офортів;
 - в) 49 офортів;
 - г) 50 офортів.
7. Україною захоплювався росіянин, який назавжди став українським художником:
 - а) Ілля Рєпін;
 - б) Костянтин Трутовський;
 - в) Микола Пимоненко;
 - г) Олександр Мурашко.
8. У ХІХ ст. художні альбоми виконувались здебільшого неукраїнцями, бо
 - а) українці не цінували краси рідної землі;
 - б) українці не помічали краси рідної землі;
 - в) російський царат вів політику русифікації України;
 - г) українські художники шукали тем для своїх творів за кордоном.
9. Валувєвський циркуляр про заборону книг українською мовою був виданий
 - а) 1863 року;

б) 1881 року;

в) 1890 року;

г) 1900 року.

10. Автором альбомів – “Старовина українська” і “Стародавня українська архітектура” був

а) Лев Жемчужников;

б) Микола Самокиш;

в) Опанас Сластьон;

г) Ілля Репін.

11. Альбом “З української старовини” 1900 року було створено

а) Дмитром Яворницьким, Сергієм Васильківським, Опанасом Сластьоном;

б) Дмитром Яворницьким, Сергієм Васильківським, Миколою Самокишем;

в) Дмитром Яворницьким, Миколою Пимоненком, Миколою Самокишем;

г) Адріаном Праховим, Віктором Васнецовим, Миколою Самокишем.

12. Натхненником альбома “З української старовини” став

а) Тарас Шевченко;

б) Ілля Репін;

в) Дмитро Яворницький;

г) Сергій Васильківський.

2. Козак Мамай

Улюбленим героєм народного малярства є козак Мамай. Картини з його зображенням виконували олією на дошці, стінах хат, дверях, вуликах і скринях. У давнину зображення Мамає прикрашало майже кожен хату.

Першими авторами таких народних картин слід, очевидно, вважати учнів духовної академії та духовних шкіл – мандрівних дяків, як їх називали в народі. Розбриваючись під час літніх канікул селами, вони заробляли на шматок хліба хто чим міг: декламуванням віршів, виступами вертепу (лялькового театру), створенням картин для оздоблення селянських жител.

Картини із зображенням козака уособлювали любов народу до свого захисника від зовнішніх і внутрішніх ворогів. Найпершими композиційними схемами таких народних картин є дві: “Козак-бандурист” та “Козак, душа правдивая”. “Козак Мамай” – це, власне, третій тип народної картини. Він стосується періоду нашої історії, пов’язаного з повстаннями народних месників – гаймадаків. Ім’я “Мамай” з’являється на картині з середини XVIII ст.

Слово “мамай” тюркського походження. На південній та Лівобережній Україні воно досі розповсюджене як діалектне. “Мамаєми” там називають степовиків, кочовиків, волоцюг, можливо, тому, що Мамаєм звався золотоординський воєначальник, який 1380 року зазнав поразки на Куликовому полі. Крім того, мамаєми називають кам’яних баб на степових могилах, а також безруких людей.

Цікаво, що ім’я “Мамай” мали й конкретні особи. Знайдено архівні матеріали про двох гайдамацьких ватажків, які звалились Мамаєми. З

документів відомо, що запорозький козак Мамай, 1758 року прийшовши на байдаку в містечко Мошни, зруйнував замок князя Любомирського. За це його було засуджено, повішено і четвертовано, а голову його в шапці виставлено на шпилі Торговиці на мосту. Ту шапку зняв якийсь Андрій Марченко і, надівши на себе, теж назвався Мамаєм. Продовжуючи справу свого попередника, він загинув на палі.

Тепер важко сказати, чи саме ці конкретні історичні особи спричинилися до назви персонажа народної картини. Однак, з XVIII ст. ім'я "Мамай" міцно закріпилося за героєм народної картини.

Згодом ця назва перейшла і на копії старовинних картин, ставши загальною для козацьких зображень різних типів. Образ Мамає народ створив як уособлення самого себе, відтак він став символом України, її немеркнучим знаком.

Образи Мамає народ творив як ікони. На картинах із його зображенням народне мистецтво поступово починає переплітатися з професійним. Образ козака творився без жодного прикрашання, він був близьким і зрозумілим як творцеві картини, так і глядачам. Зовні це був типовий запорожець. Ось як описує портрет козака історик Дмитро Яворницький: "Плечистий, ставний, дужий, повновидий, від літнього сонця та степової спекоти смаглявий. З довгими вусами на верхній губі, з розкішним оселедцем або чуприною на тім'ї, завжди з люлькою в зубах... Уся його постать дихала мужністю, хвацькістю, заразливою веселістю і неповторним гумором".

У Мамаєві втілилися характерні національні риси українця: патріотизм, сила духу, мужність, миролюбність, дотепність і всеперемагаюча віра в життя.

Мамає ніколи не зображували зі зброєю в руках. Шабля, рушниця, інколи й пістоль лежать поруч на траві або й розвішені на гілках дуба. Неподалік – розсідланий козацький кінь. Цим підкреслено миролюбність запорожця: він не шукає пригод, не полює за здобиччю, проте завжди готовий дати напасникові гідну відсіч, адже вірненький кінь поряд, а ясненькая зброя завжди наповхаті.

Найчастіше козак Мамай зображений із бандурою чи кобзою в руках. Рідше – музичний інструмент біля козака, на відстані могутньої руки. Більшість козаків уміли грати й звикли розважати себе у хвилини відпочинку піснею.

Крім того, бандура уособлювала мрію так само, як кінь – волю, а дуб – могутність. Таким чином, у картині широко використана народна символіка. Часто зображували спис із прапорцем - таким списом позначали місце поховання козака. Малювали козацький штоф чи чарку – речі, що їх клали в могилу. Усі ці деталі натякали на смертельну загрозу, що повсякчас чигала на козака в його нелегкому житті, а також нагадували про швидкоплинність життя, прожити яке потрібно як годиться.

Народна картина була декоративною, її писали яскравими фарбами, і переважала серед них здебільшого червона. За колоритом картина була

підкреслено мажорна, перейнята настроєм оптимізму, що сприймалося як заповідь минулих поколінь прийдешнім.

У народному мистецтві в основу композиції твору найчастіше закладена симетрія, завдяки якій посилюється звучання теми все загальності й вічності. Центром композиції завжди був козак Мамай, а деталі картини майже симетрично розміщувались навколо його постаті.

Традиційний для народної картини супровідний текст. Це або рядки з народної пісні, або дотепні зауваження до козацького портрета.

Найбільшу колекцію народних картин “Козак Мамай” зібрав Дмитро Яворницький. Вона зберігається в Дніпропетровському обласному історичному музеї.

Мамай – символ непереможності українського козацтва та незборимості українського народу (З журн.; 690 сл.)

На кожне із запитань вибрати правильну відповідь.

1. Картини із зображенням козака Мамаю малювали

- а) на папері;
- б) на полотні;
- в) на шкірі;
- г) на дошці, дверях, стінах, вуликах, скринях.

2. Картини “Козак Мамай” писали

- а) гуашшю;
- б) аквареллю;
- в) саморобними фарбами з природних барвників;
- г) олією.

3. Найпершими авторами картин про Мамаю вважають

- а) козаків-запорожців;
- б) професійних іконописців;
- в) учнів духовної академії та духовних шкіл;
- г) сільських священиків.

4. Слово *мамай*

- а) грецького походження;
- б) латинського походження;
- в) слов'янського походження;
- г) тюркського походження.

5. Ім'я “Мамай” з'явилося на народній картині

- а) у XV ст.;
- б) у XVI ст.;
- в) у XVII ст.;
- г) у XVIII ст.

6. В образі Мамаю втілено такі характерні риси українця:

- а) патріотизм, запальність, войовничість, нестримність;
- б) патріотизм, індивідуалізм, відособленість від суспільних справ;
- в) патріотизм, мужність, волелюбність, дотепність;

- г) працелюбність, хазяйновитість, відповідальність, сміливість.
7. Зображена на картині кобза або бандура уособлює
- а) мрію;
 - б) волю;
 - в) музичні здібності козака;
 - г) музичну освіченість козака.
8. Зображений на картині дуб символізує
- а) любов козака до природи;
 - б) єдність козака з рідною землею;
 - в) силу, могутність козака;
 - г) впертість, затятість козака.
9. Ужите в переносному значенні слово *мажорний* означає
- а) пов'язаний з музикою;
 - б) невпевнений у собі;
 - в) піднесений, життєствердний;
 - г) самозаглиблений.
10. Визначальним кольором народної картини здебільшого був
- а) червоний;
 - б) зелений;
 - в) синій;
 - г) коричневий.
11. Найбільшу колекцію народних картин "Козак Мамай" зібрав
- а) письменник Михайло Старицький;
 - б) композитор Микола Лисенко;
 - в) історик Дмитро Яворницький;
 - г) колекціонер Микола Гарновський.
12. Козак Мамай уособлює
- а) фізичну й моральну силу запорозького козацтва;
 - б) гармонійність співіснування українця з природою;
 - в) дотепність та оптимізм українського народу;
 - г) непереможність козацтва та незборимість українського народу.

ТЕКСТИ ДЛЯ КОНТРОЛЬНОГО АУДІОВАННЯ

1. Останній гетьман

Ця історія дуже подібна до казки.

Жив у селі Лемеші пастушок Олексій, син Наталки Розум, а в просторіччі - Розумихи. Співав у церковному хорі, допомагав дячкові. А тут сталося диво. Селом проїздив високий російський сановник, котрий, почувши рідкісний голос Олексія, забрав юного співуна з собою до Петербурга. Привіз прямісінько в хор при царському дворі. Там юнак упав в око царівні Єлизаветі Петрівні. Вона гаряче полюбила вродливця з Лемешів. Олексій став дворянином, йому подаровано великі маєтності. Але це ще не все! Впливовий сановник став не просто фаворитом Єлизавети Петрівни,

вона, як виявилось, таємно з ним обвінчалася! Невдовзі Олексій отримує звання фельдмаршала Російської імперії.

Цікаво, що Олексій Розум умудрився не втратити від такої запаморочливої кар'єри голову. Російські, а за ним і радянські історики показували Розумовського лакеєм та пияком. Факти ж свідчать про те, що він був розумним, вольовим, наполегливим і рідкісно артистичним чоловіком, який блискуче виконував роль, яку сам для себе написав і зрежисировав. Він свідомо вдавав із себе пияцюгу, повсякчасно повторюючи, що політика йому не цікава. Проте цей вдавано простодушний і підкреслено наївний чоловік зазвичай грав людьми, як шаховими фігурами. На відміну від царського двору, потаємна канцелярія імперії аж ніяк не вважала Розумовського простаком, яким він намагався удаватися. Польський історик охарактеризував його так: “Був він вдачі насмішкуватої, без жодного натяку на лестощі і мав власний, справді широкий філософський погляд...”

Єлизавета Петрівна багато зробила для російської культури. Саме при ній відкрилися Московський університет та Академія мистецтв. Як писав історик, “при новій государині помітно змінилися звичаї: народ біг дивитися вже не на смертну кару – до речі, зійшовши на престол, Єлизавета її відмінила, - а ломився в театр...”

Олексій мав на 19 років молодшого брата Кирила. Опосівши в Петербурзі здобуту висоту, він послідовно взявся опікувати брата. Найперше допоміг йому здобути добру європейську освіту. Кирило навчався у Німеччині, Франції та Італії. А коли повернувся до Росії, на нього, як грім з неба, впало звання президента Петербурзької академії наук. Це було 1746 року. Президентів академії наук виповнилося 18 років!

Під час подорожі імператриці Україною козацька старшина передала їй чолобитну з проханням відновити гетьманство. Після смерті Скоропадського царський уряд заборонив обирати нового гетьмана. Його обов'язки тимчасово виконував наказний гетьман Петро Полуботок, закатований за патріотичні настрої Петром І. Пізніше, коли в Росії загострилися стосунки з Туреччиною й виникла загроза війни, російський двір визнав за необхідне дозволити знову обирати в Україні гетьмана – козацька воєнна машина була вкрай необхідна. Гетьманом став старий миргородський полковник Данило Апостол. Після його смерті влада зосередилась в руках так званого “Правління гетьманського уряду”, що складалося з чиновників.

І ось цариця видає спеціальну грамоту, якою дозволяє обирати в Україні гетьмана й рекомендує козацькій старшині Кирила Розумовського. Усе це нагадувало спектакль, адже гетьманом мала стати людина, якої ніхто не знав. Все ж ця подія була важлива, адже в Україні відновлювалася посада гетьмана. Це відроджувало сподівання на повернення колишніх українських прав і козацьких вольностей.

Царський указ від 5 червня 1750 року затвердив сходження Кирила Розумовського на гетьманську посаду. Згодом під його владу передано й Запорозьку Січ. Після підведення до присяги Кирилові було вручено булаву

й клейноди. Гетьманською столицею було йому призначено сплюндрований Меншиковим Батурин.

Гетьман Кирило Розумовський плекав великі плани. Він почав активно втручатися у господарсько-економічні справи України, домігся ліквідації поборів з населення. У його задумах був університет у Батурині, в якому мали навчатися козацькі діти.

Самостійність Розумовського у діях викликала невдоволення царського уряду. І це в той час, коли він мав таких сильних захисників, як всемогутній брат Олексій і сама імператриця Єлизавета! Але російським урядовцям постійно ввижався привид українського сепаратизму...

Гетьманові забороняють мати листування з іншими державами, самостійно призначати в українські полки полковників, його обсаджено російськими радниками.

Після появи на царському престолі Катерини II гетьман Розумовський звернувся до неї з чолобитною, в якій йшлося про відновлення давніх прав українців в Україні. Була така важлива деталь: він наполягав на необхідності перетворення Києво-Могилянської академії на університет та заснування університету в Батурині.

Однак царському уряду український університет був не потрібен, оскільки він ніяк не вписувався у відверто колоніальний статус України. Сміливий проект Розумовського був назавжди похований.

Через якийсь час Катерина II зажадала, щоб Розумовський зрікся гетьманського звання. Гетьман навідріз відмовився, і його було викинуто з імператорського оточення. Врешті Розумовський написав такі зречення. 10 листопада 1764 року з'явився царський указ про ліквідацію гетьманства взагалі. Тепер українськими справами займалася спеціальна Малоросійська колегія, у відання якої було передано й Запорозьку Січ. Так рішуче руйнувалися рештки нашої державності.

Невдовзі після зречення гетьманства Розумовський складає з себе повноваження президента Петербурзької академії наук і надовго виїздить за кордон. Катерина заборонила йому й бувати в Україні. І лише через 12 років він зміг повернутися в рідний край...

Поховано останнього українського гетьмана у трапезній Батуринської церкви Воскресіння Христового, що він її відбудував на руїнах мазепинської церкви, яку зруйнували під час розгрому Батурина російські війська. Подробиця символічна. В ній можна побачити прагнення Розумовського бути будівничим, як і Мазепа. Історія йому такого шансу не дала. Проте він робив для свого краю все, що міг (За М.Слабошпицьким; 815 сл.)

На кожне із запитань вибрати правильну відповідь:

1. Брати Розумовські родом із
 - а) Батурина;
 - б) Глухова;
 - в) Лемешів.

2. До Петербурга Олексій Розумовський потрапив завдяки
- а) родинним зв'язкам;
 - б) здібностям до малювання;
 - в) музичним здібностям.
3. Імператриці Єлизаветі Петрівні Олексій Розумовський стає
- а) радником;
 - б) фаворитом;
 - в) чоловіком.
4. Олексій Розумовський був оголошений
- а) імператором Російської імперії;
 - б) фельдмаршалом Російської імперії;
 - в) міністром Російської імперії.
5. Брат Кирило був молодшим від Олексія
- а) на 5 років;
 - б) на 10 років;
 - в) на 19 років.
6. Кирило Розумовський навчався
- а) у Австрії, Франції та Італії;
 - б) у Німеччині, Франції та Італії;
 - в) у Німеччині, Франції та Швейцарії.
7. Президентом Петербурзької академії наук Кирило Розумовський став, маючи
- а) 30 років;
 - б) 25 років;
 - в) 18 років.
8. Перед Кирилом Розумовським гетьманом України був
- а) Павло Полуботок;
 - б) Данило Апостол;
 - в) Іван Скоропадський.
9. Сходження Кирила Розумовського на гетьманську посаду відбулося
- а) 1750 року;
 - б) 1760 року;
 - в) 1775 року.
10. Гетьманською столицею Кирилові Розумовському було йому призначено
- а) Глухів;
 - б) Батурин;
 - в) Чигирин.
11. Зречення Розумовським гетьманського звання зажадала
- а) імператриця Єлизавета;
 - б) імператриця Катерина I;
 - в) імператриця Катерина II.
12. Гетьманство в Україні було повністю зліквідоване
- а) 1760 року;
 - б) 1764 року;

в) 1780 року.

2. Фонтан на Контрактовій площі

За традицією в давнину у більшості європейських міст перед Ратушею або Магістратом споруджували фонтан. Такої відповідності дотримали й у Києві. У XV ст. на центральній площі Подолі, що мала назву Ринкової, стояла дерев'яна Ратуша, а поряд дерев'яний павільйон-криниця. 1697 р на майдані було зведено мурований Магістрат, а поряд – кам'яний фонтан-ротонда.

Пізніше фонтан було перебудовано. Проектними й будівельними роботами керував український архітектор Іван Григорович-Барський. На той час цей талановитий митець обіймав посаду магістратського зодчого. Ним уже було зведено Покровську та Набережно-Микільську церкви, дзвіницю Успенського собору, будівлю бурси та чимало інших відомих споруд. Будівлі Григоровича-Барського були вирішені в архітектурному стилі бароко, вони вирізнялися стриманістю, витонченістю та гармонією пропорцій.

На підставі аналізу описів мандрівників та архівних матеріалів встановлено, що збудований І.Григоровичем-Барським фонтан “Феліціан”, що пізніше перетворився на фонтан “Самсон”, було створено у 1748-49 рр.

Фонтан мав форму ротонди - чотирикутного павільйону. Покрівля являла собою баню, що спиралась на чотири масивні стовпи, об'єднані арками. Покрівлю увінчувало плоске золочене зображення Апостола Андрія Первозванного з хрестом у піднятій руці. Його постать ніби перегукувалась із фігурою богині правосуддя Феміди, що височіла на башті Магістрату.

Усередині ротонди був колодязь із кам'яними стінками. Посеред колодязя на п'єдесталі було встановлено статую. Дерев'яна постать асоціювалася із давньоримською богинею щастя Феліцитою, хоча кияни зазвичай називали статую просто ангелом. У правій руці ангел тримав кухлика, з якого безперервно цебеніла вода.

Ангела з кухлем прозвали Феліціаном, від чого серед киян фонтан отримав назву - “Феліціанський”. У архівних матеріалах поширена назва “Феліціан”.

Фонтан “Феліціан” не був на Подолі єдиним. Усього існувало 12 колодязів, воду до яких було підведено підземними трубами. Труби було видовбано усередині соснових колод довжиною 8-10 см, діаметром не менше як 40 см, з'єднаних залізними муфтами.. Вода стікала з гори, на якій, за легендою, Апостол Андрій, поблагословивши Київ, встановив хрест.

Скульптурна частина фонтана – ангел з кухлем – простояла до 1808 р. У цьому році проводився ремонт дерев'яних труб. Напевно, під час цього ремонту статую замінили. За 60 років дерев'яна скульптура під впливом води могла пошкодитись. Отож “Феліціана” замінили на скульптурну групу “Самсон і лев”.

Улітку 1811 року пожежа протягом дня знищила усі споруди цієї частини міста. Водогін також було пошкоджено.

Ротонду невдовзі було поладжено, проте її капітальний ремонт було здійснено лише через 60 років. Тепер павільйон мав у плані коло. Скульптурна частина фонтана стояла на круглому п'єдесталі посередині дерев'яного басейну. Дерев'яний Самсон, що мав звичайний людський зріст, роздирав щелепи леву. Статую було пофарбовано олійними фарбами. Вода з лівової пащі виливалася у басейн, а тоді спеціальними трубами стікала до Дніпра.

Головну роль у споруді грала архітектурна його частина – ротонда у стилі бароко. Статуя виконувала лише декоративну функцію.

Народний майстер створив постать міфологічного Самсона, який важко й упевнено спирається ногами на землю, чим створює враження міцї й непереможності. Його дуже тіло переплітається зі згином тулуба звіра. Проте загальна виразність скульптурної групи дещо втрачається внаслідок грубуватої обробки дерева.

Розміри скульптури 1,5 x 1 м. З архітектурою фонтану скульптурна композиція створює єдиний ансамбль. Яскраве розмалювання статуї підсилює своєрідний декоративний ефект.

У житті киян фонтан відігравав помітну роль. Він був центральною фігурою урочистого хресного ходу, що відбувався у серпні в День святих мучеників Макковеїв. Процесія на чолі з митрополитом святила воду фонтану. Крім того, ротонда фонтана була увінчана фігурою Андрія Первозванного з хрестом у руці. Саме Андрій Первозваний вважався божественним засновником Києва, і фонтан нагадував про це киянам.

Минав час, відбувся жовтневий переворот, змінилась ідеологія, і замість християнських символів у Києві з'явилися символи нової влади: зірки, серп і молот, червоний стяг, скульптури робітника, селянки, численні статуї вождя. 1934 р. фонтан "Самсон" було знищено як "пережиток минулого". Споруда виявилася міцною – зруйнувати її ломами не вдалося. Варварам довелося звернутися до військових. В архіві зберігається унікальна фотографія - руїни фонтана після вибуху.

Проте дерев'яний Самсон із левом врятувався! Перед початком Першої світової війни завбачливі кияни передали статую до міського музею, на її місці встановивши бетонну копію. Саме в пащу бетонного лева, як свідчать очевидці тих трагічних подій, військові й заклали динаміт. До свого варварського знищення вишукана ротонда проіснувала на Подолі близько 175 літ.

У 70-х роках минулого століття було порушено питання про відновлення фонтана. Почалися пошуки старих фотографій, розкопки фундамента. У фондах музею українського мистецтва було знайдено унікальну річ - фігуру Андрія Первозванного, що зберігалась там як скульптура XVIII ст. роботи невідомого автора. Залишається захоплюватись сміливістю киян, які не побоялися перед вибухом зняти й сховати деталь споруди, щоб зберегти її для нащадків.

Будівництво фонтана велося з максимально можливим у наш час дотриманням будівельних прийомів XVIII ст. Постала проблема: як відновлювати постать Андрія Первозванного, коли в нього в руці хрест? Панувала соціалістична доба, і навіть до видавців путівників по Києву цензурою ставилась вимога показувати храми у такому ракурсі, щоб не було видно хрестів. В результаті напружених роздумів і тривалих консультацій прийняли рішення: завершити ротонду фігурою апостола Андрія лише з нижньою частиною хреста, без поперечини, що сприймалося як посох.

Час спливав, і Україна здобула незалежність. Духовність почала повертатись в оселі й душі українців. Напередодні візиту до Києва французької делегації Андрію Первозданному допаяли верхівку хреста. Відтоді Святий Апостол знову благословляє своїм хрестом подільський Контрактовий майдан, а з ним увесь Київ. (За Л.Толочко; 830 сл.)

На кожне із запитань вибрати правильну відповідь.

1. У добу середньовіччя в європейських містах перед Ратушею або Магістратом споруджували
 - а) собор;
 - б) пам'ятник;
 - в) фонтан.
2. Покровську та Набережно-Микільську церкви, дзвіницю Успенського собору та фонтан на Контрактовій площі було зведено київським зодчим
 - а) Степаном Ковніром;
 - б) Іваном Григоровичем-Барським;
 - в) Йоганном Шеделем.
3. Первісно фонтан мав форму
 - а) кола;
 - б) ротонди - чотирикутного павільйону;
 - в) прямокутника із заокругленими кутами.
4. Покрівлю увінчувало плоске золочене зображення
 - а) давньоримської богині щастя Феліцити,
 - б) Богородиці;
 - в) Апостола Андрія Первозванного.
5. Крім фонтану "Феліціан" на Подолі існувало ще
 - а) 5 фонтанів;
 - б) 12 фонтанів;
 - в) 20 фонтанів.
6. Улітку 1811 року фонтан і водогін були знищені
 - а) паводком;
 - б) землетрусом;
 - в) пожежею.
7. Після відновлення фонтану над колодязем було встановлено статую
 - а) Андрія Первозданного;
 - б) Самсона з левом;

- в) ангела.
8. Статую було виконано
- а) з мармуру;
- б) з дерева;
- в) з глини.
9. Як “пережиток минулого” фонтан “Самсон” було знищено
- а) 1917 року;
- б) 1934 року;
- в) 1970 року.
10. До місцевого музею статуя Самсона була передана киянами
- а) перед першою світовою війною;
- б) у 30-ті роки;
- в) у 50-ті роки.
11. У 70-ті роки у фондах музею українського мистецтва було знайдено таку деталь фонтану, як
- а) постать ангела;
- б) зображення лева;
- в) фігуру Андрія Первозванного.
12. Повністю. Фонтан “Самсон” було відновлено
- а) у 40-вих роках;
- б) у 70-х роках;
- в) після повернення Україні незалежності.

ЧИТАННЯ МОВЧКИ

ТЕКСТИ ДЛЯ НАВЧАЛЬНОГО ЧИТАННЯ МОВЧКИ

1. Видатний історик

“Огрядний крутоплечий грамотій із запорозькими вусами”, “кремезнющий характерник” – так в одному зі своїх романів описує Дмитра Яворницького письменник Олесь Гончар.

Справді грандіозний внесок зробив Яворницький, цей видатний науковець і популяризатор наукових знань, невтомний збирач історичних пам’яток, в українську культуру.

Дмитро Іванович Яворницький народився на Харківщині, у сім’ї псаломщика села Сонцівки. По закінченні Харківської повітової школи навчався в духовній семінарії. Не закінчивши її, вступив на історико-філологічний факультет Харківського університету.

Завершивши навчання, Яворницький якнайсерйозніше взявся до вивчення історії Запорозької Січі. Захоплення молодого науковця історією козацтва привернуло увагу царських чиновників – ревних оборонців великодержавницької політики царського уряду, який за українською культурою не визнавав права на самостійний розвиток. 1884 року

Яворницького проголосили сепаратистом. Йому заборонили досліджувати українську історію як “нікому не потрібну”, водночас відмовивши в державній стипендії, а потім взагалі вислали до Ташкента.

Відбувши вислання й оселившись у Петербурзі, історик зблизився із земляками з України, зокрема зі студентами Петербурзької академії мистецтв Сергієм Васильківським, Миколою Самокишем, Опанасом Сластьоном. Щосуботи на товариських зустрічах, де жваво обговорювалися події з історії України, Яворницький як історик та етнограф розповідав про свої дослідження з історії Січі. Своїми розповідями він запалював серця молодих художників-українців на відображення багатющої історії рідного народу.

Якось Дмитро Яворницький познайомився з видатним художником, теж своїм земляком, уродженцем містечка Чугуєва на Харківщині – Іллею Рєпіним. Той саме працював над картиною про запорожців. Задум Рєпіна захопив ученого. Як історик і справді видатний знавець життя запорожців він висловив чимало зауважень, що змусило художника внести в ескіз полотна значні виправлення. Із власної колекції Яворницький передав митцеві деякі атрибути козащини і навіть погодився позувати для образу козацького писаря.

Яворницький передав художникові один із декількох варіантів козацького листа до турецького султана. Що ж, як не цей лист, допомогло Рєпіну осягнути характери й настрої зображуваних ним людей та геніально передати їх на полотні!

Картина “Запорожці” широковідома, улюблена в народі. Та чи стала б вона такою, якби не той, віднайдений ентузіастом-істориком лист?

Пошукам матеріалів з української старовини і, зокрема, з історії запорозького козацтва Яворницький присвятив усе своє життя. Незважаючи на погрози й усілякі заборони, терплячи постійні утиски царських чиновників, Яворницький наполегливо працював над вивченням історії України і різними способами популяризував свої дослідження: читав лекції, друкував у періодиці статті й нариси, видавав книжки. Він написав сотні праць з історії, етнографії, фольклористики. Є в нього й літературні твори.

Широку популярність здобули книжки Яворницького про видатних козацьких ватажків Петра Конашевича Сагайдачного, Івана Дмитровича Сірка, останнього кошового Запорозького війська Петра Івановича Калнишевського. Яворницький надрукував чимало розвідок про кобзарство, гайдамацький рух в Україні, зібрав та опублікував велику кількість історичних і побутових народних пісень та дум. Він нагромадив величезний матеріал для словника української мови. Вінцем його дослідницької праці стала тритомна “Історія запорозьких козаків”. У своїх творах науковець сміливо викривав ганебну політику російського царату щодо знищення козацтва.

З 1902 року Яворницький – завідуючий Катеринославським музеєм старожитностей (пізніше – Дніпропетровський державний історичний музей). Водночас він завідував кафедрою українознавства Інституту народної

освіти. Учений активно вів археологічні розкопки на Дніпропетровщині, постійно поповнюючи музей все новими й новими експонатами.

Помер Дмитро Іванович Яворницький 1940 року. Поховано його на території керованого ним музею в Дніпропетровську (За А.В'юнником; 500 сл.)

На кожне із запитань вибрати правильну відповідь.

1. Дмитро Іванович Яворницький народився
 - а) на Львівщині;
 - б) на Харківщині;
 - в) на Дніпропетровщині;
 - г) на Київщині.
2. Своє життя Дмитро Яворницький присвятив вивченню історії
 - а) українського мистецтва;
 - б) українських стародруків;
 - в) українських промислів;
 - г) українського козацтва.
3. Заборонивши Яворницькому досліджувати українську історію, його вислали
 - а) до Симбірська;
 - б) до Орла;
 - в) до Ташкента;
 - г) на Кос-Арал.
4. Слово *сепаратист* має таке значення:
 - а) особа, що обстоює ідею переваги однієї нації над іншими;
 - б) особа, що прагне до відокремлення та створення власної держави чи автономії;
 - в) особа, що проповідує виключність одних народів і цькування інших;
 - г) особа, що свідомо розпалює ворожнечу між народами.
5. У Петербурзі Яворницький зблизився з молодими художниками
 - а) С.Васильківським, М.Самокишем, О.Сластьоном;
 - б) К.Трутовським, К.Костанді, М.Кузнєцовим;
 - в) В.Орловським, М.Пимоненком, С.Світославським;
 - г) О.Мурашком, Ф.Кричевським, І.Тушем.
6. У роботі над картиною про запорожців Яворницький допомагав
 - а) Миколі Пимоненку;
 - б) Олександрові Мурашку;
 - в) Сергію Васильківському;
 - г) Іллі Рєпіну.
7. Широку популярність здобула книжка Яворницького про останнього кошового Запорозької Січі
 - а) Івана Дмитровича Сірка;
 - б) Петра Конашевича Сагайдачного;
 - в) Петра Івановича Калнишевського;

г) Богдана Михайловича Хмельницького.

8. Вінцем дослідницької праці Яворницького стала тритомна

а) “Історія русів”;

б) “Історія України-Руси”;

в) “Історія Запорозької Січі”;

г) “Історія запорозьких козаків”.

9. Яворницький керував роботою

а) Харківського історичного музею;

б) Київського історичного музею;

в) Катеринославського (Дніпропетровського) історичного музею;

г) Січеславського (Запорізького) історичного музею.

10. В Інституті народної освіти Яворницький завідував кафедрою

а) історії України;

б) українознавства;

в) фольклору;

г) етнографії.

11. Наука *етнографія* вивчає

а) усну народну творчість;

б) культуру, побут народів світу, їх походження, розселення, культурні зв'язки;

в) особливості поведінки, зумовлені національною належністю;

г) походження слів.

12. Царський уряд переслідував історика Д.Яворницького

а) за пропаганду української державницької ідеї;

б) за свідоме перекручення історичних фактів;

в) за викриття ганебної політики російського царату щодо козацтва та його знищення;

г) за заклики до відновлення Запорозької Січі.

2. Олександр Мурашко

Нахил до малювання виявився в Олександра Мурашка ще з юності. Проте батько - художник-іконописець – вимріяв для сина іншу долю. І хоч Олександр здобув у школі свого дядька Миколи Мурашка початкову художню освіту, батько, віддавши сина у духовне училище, заборонив йому й думати про живопис.

П'ятнадцятирічний Олександр пішов з дому. Довго він жив на Дніпрі, серед гурту бездомних бідаків, яких годувала велика річка. Малював їхні колоритні постаті, всотував враження від розкішної української природи.

У цей час Олександр познайомився з професором Київського університету Адріаном Праховим, який саме керував оздобленням щойно збудованого в Києві Володимирського собору, та видатним російським живописцем Віктором Васнецовим. То були дні, коли народжувалися славнозвісні розписи Володимирського собору, розписи, які вражають художньою довершеністю й тепер.

Першим помітивши неабиякі здібності Олександра до малювання, мистецтвознавець Прахов порадив йому здобувати художню освіту. Удвох із Васнецовим професорові Прахову вдалось-таки переконати Марашка-батька у талановитості сина. На правах вільного слухача Олександр вступив до Петербурзької академії мистецтв.

Щороку Мурашко приїздив в Україну. На естетичні уподобання молодого митця не міг не вплинути його надзвичайний інтерес до історичної долі рідного народу. Не останню роль зіграло й щире захоплення історичним полотном безпосереднього Олександрового вчителя Іллі Рєпіна “Козаки пишуть листа турецькому султану”. Дипломною роботою Мурашка стало історичне полотно “Похорон кошового” (1890 р.)

В основі картини – сцена прощання запорожців з легендарним кошовим отаманом Іваном Сіркою. Урочисто рухається похоронна процесія. Пливе на могутніх козацьких плечах укрита червоною китайкою домовина.

Персонажів на полотні чимало – картина багатофігурна, так би мовити, “хорова”. Усі герої вдало згруповані й об’єднані навколо композиційного центру, яким є труна.

Особливо колоритна постать літнього сивовусого козака, який несе перед труною булаву – атрибут влади кошового. Позувати дял образу козака художник попросив видатного діяча українського театру Михайла Старицького. Так було увічнено образ талановитого митця.

Обличчя запорожців суворі й засмучені. Кожна з людських фігур на картині - яскраво виражений характер. Усі персонажі твору, разом узяті, уособлюють січове воїнство – мужнє, безстрашне, героїчне.

Майстерно передано розмірений, урочистий рух натовпу. Колорит полотна вишукано стриманий: лише кілька кольорових плям оживляють загалом приглушений зеленувато-коричневий тон картини. Світло. Випромінюване свічками в руках персонажів, м’яко розтинає густі вечірні сутінки.

У мистецькому доробку Олександра Мурашка “Похорон кошового” – єдиний історичний твір. Картина стала чудовим заспівом до всієї творчості майстра. За неї митцеві було надано звання художника та право закордонного творчого відрядження.

Подорожуючи Францією, Італією та Німеччиною, художник знайомився з шедеврами живопису минулих епох, а також із творчістю сучасних європейських митців. Манера письма Мурашка стала розкутішою, динамічнішою. Головним об’єктом життя для нього і далі залишалось реальне життя, прості люди з їхніми радощами й горем. Зовсім не фешенебельний Париж багатих кварталів відтворював художник у своїх картинах. Його увагу заповонив Париж без прикрас. Так народжується славетний цикл картин із життя паризького люду під назвою “У кав’ярні”.

Повернувшись із закордонного відрядження в Україну, Мурашко не пориває зв’язків із західно-європейськими митцями. Особливо тісними були його контакти з представниками мюнхенської школи живопису.

Усе те цінне що художник узяв від зарубіжного новітнього мистецтва, органічно поєдналося з успадкованими ним від вітчизняних митців, зокрема від Іллі Рєпіна, принципами реалізму. На основі такого поєднання сформувався власний, оригінальний живописний стиль мурашка. Особливо виразно це виявилось у портреті Миколи Івановича Мурашка.

Портрет відомий під назвою “Старий учитель”. Постать портретованого подано погрудно на тлі осіннього прив’явленого пейзажу. Задумливому настрою природи відповідає внутрішній стан літнього художника, на зосередженому обличчі якого відбилася невесела задума. Перед анми мудра й добра людина, що пильно й доброзичливо споглядає світ.

Працюючи переважно в жанрі портрета, Олександр Мурашко викладав у Київському художньому училищі. Невдовзі митець заснував власну образотворчу студію.

Своїм пензлем Олександр мурашко служив рідному народові. Його внесок в українську культуру є надзвичайно цінним. Проте багатьом задумах здійснитися не судилось – під час громадянської війни художник трагічно загинув від рук вандалів, які захопили Київ (За Т.Суярко та А.Жаборюком; 600 сл.)

На кожне із запитань вибрати правильну відповідь.

1. До духовного училища юного Олександра Мурашка віддав його батько, що був
 - а) священиком;
 - б) письменником;
 - в) іконописцем.
2. Намір юнака стати живописцем підтримали
 - а) Адріан Прахов та Михайло Врубель;
 - б) Адріан Прахов та Віктор Васнецов;
 - в) Адріан Прахов та Ілля Рєпін.
3. На правах вільного слухача Олександр вступив до
 - а) Київського університету;
 - б) Харківського університету;
 - в) Петербурзької академії мистецтв.
4. Найбільший вплив на вибір студентом О.Мурашком теми дипломної картини справило полотно
 - а) “Три богатирі” В.Васнецова;
 - б) “Козак в степу” С.Васильківського;
 - в) “Запорожці” І.Рєпіна.
5. Дипломна картина О.Мурашка зветься
 - а) “Похорон сотника”;
 - б) “Похорон кошового”;
 - в) “Похорон гетьмана”.
6. Для постаті зображеного на полотні сивовусого козака художникові позував

- а) Дмитро Яворницький;
б) Михайло Старицький;
в) Марко Кропивницький.
7. Під назвою “Старий учитель” відомий створений О.Мурашко портрет
а) Миколи Мурашка;
б) Віктора Васнецова;
в) Іллі Рєпіна.
8. Після закінчення навчання художник О.Мурашко продовжив професійну освіту
а) у Франції, Італії та Німеччині;
б) в Італії, Німеччині та Швеції;
в) у Німеччині, Австро-Угорщині та Польщі.
9. Мурашків цикл картин із життя паризького люду має назву
а) “На Єлисейських полях”;
б) “На Монмартрі”;
в) “У кав’ярні”.
10. Слово *фешенебельний* означає:
а) традиційний, усталений, звичний;
б) модний, елегантний, витончений, світський;
в) наділений глибоким розумом, мудрий, інтелектуальний.
11. Життя Олександра Мурашка трагічно обірвалося
а) під час громадянської війни;
б) після громадянської війни;
в) під час вітчизняної війни.
12. В історію українського образотворчого мистецтва Олександр Мурашко увійшов передовсім як
а) пейзажист;
б) портретист;
в) баталіст.

ТЕКСТИ ДЛЯ КОНТРОЛЬНОГО ЧИТАННЯ МОВЧКИ

1. Іван Їжакевич

“Хто ж в Україні не знає Івана Їжакевича?” – таким питанням художник Василь Касіян розпочав свій виступ на ювілейному вечорі 80-річного митця. І відповів: “малята-дошкільнята й менші школярі люблять його ілюстрації до казок, старшокласники бачать репродукції його картину підручниках. Письменники й читачі знають його як чудового ілюстратора”.

Довге творче життя Івана Сидоровича Їжакевича (прожив він 98 років) припадає на другу половину XIX – першу половину XX століть. І, хоч творчість цього чудового митця варта особливої уваги, можливість об’єктивно висвітлити її з’явилась тільки тепер.

Народився Іван Їжакевич у селі Вишнополі Уманського повіту. Його батьки, бідні селяни, мріючи вивести сина в люди, дванадцятирічним

послали хлопця в Київ до дядька. Спочатку той прилаштував Івася на службу до архієрея, але, помітивши в нього неабиякі художні здібності, віддав у науку до іконописної школи при Києво-Печерській лаврі. Тут Іван провчився аж 6 років.

Пізніше Їжакевич потрапив до рисувальної школи Миколи мурашка. Крім постійних педагогів-киян Миколи Пимоненка, Івана Селезньова та інших, до навчання школярів тут було залучено відомих на той час живописців: Іллю Рєпіна, Віктора Васнецова, Миколу Поленова. Належно оцінивши талант молодого Їжакевича, мурашко запропонував йому вчительську посаду. Таким чином, Іван дістав змогу вчитися далі, самостійно заробляючи на кусень хліба.

Ставши вільним слухачем петербурзької академії мистецтв, Іван Їжакевич співпрацює з ілюстрованими журналами. Уже тоді він намагається відобразити в графічних роботах історію свого народу. З'являються такі цікаві роботи, як "Козаки у розвідці" "Перебендя", "Сліпий лірник з поводитирем", "Український косар", "Чумак". Ці ілюстрації виконано для популярного журналу "Нива" у 1890-х роках.

Для ансамблю історичного заповідника "Козацькі могили" (на місці Берестечківської битви 1851 р.) Їжакевич на мідних листах створив картини, що їх розмістили на зовнішньому боці дев'яти неглибоких ніш у мурованій стіні просто неба. Теми картин – битви війська Богдана Хмельницького проти польських шляхетських полків.

Ця битва - найбільша в історії України до початку ХХ ст. 300 тисяч чоловік з обох сторін брало в ній участь (порівняймо: у Полтавській битві 1709 р. було зайнято 42 тисячі з російської сторони проти 30 тисяч шведів; у Бородинській битві 1812 р воювало 120 тисяч солдатів російської армії проти 135 тисяч французів).

Через зраду татарського хана, який у кульмінаційний момент бою зняв із флангу 50 тисяч татар та ще й полонив гетьмана Хмельницького, українська армія схитнулася. Після втечі орди польські війська зайняли місце, де стояли ата три, відрізавши козакам шлях для виходу з-під міста Берестечка.

Десять днів оборонялося обложене ворогами козацьке військо. Польська армія з трьох боків обступила табір, а з четвертого боку були непрохідні болота.

Полковник Богун вирішив рятувати людей. Уночі козаки загатили твань гарматами, возами, лантухами й кожухами. Через таку переправу Богунові вдалося вивести десятки тисяч людей. Майже третина війська вийшла з оточення.

Доки основні сили відходили, ті, що залишилися в таборі, продовжували бій з ворогами, щоб відволікати їх. Сміливці, чоловік із 300, допливши до болотистого острівця, протягом цілого дня стримували польських жовнірів шалями, вогнем з пістолів та бойовими косами

Подвиг трьохсот оспівав Тарас Шевченко. Бережуть пам'ять про них і народні пісні:

Всіх згадайте, спом'яніте

Хоч добрим словечком
На могилах, на курганах,
Що під Берестечком.

Берестечківська битва – гірка й кривава сторінка нашої історії. Та завдяки холоднокривності, залізній волі й винахідливості полковника Богуна було врятовано десятки тисяч людських життів, основну частину збройних українських сил.

Про створення Іваном Їжакевичем картин про Берестечківську битву лишилися захоплені спогади тих, хто ці твори бачив. Під час першої світової війни, у 1915 р., командування окупаційних австро-угорських військ наказало вивезти ці картини до Австрії.

З усіх, створених Іваном Їжакевичем для заповідника “Козацькі могили” творів, в Україні лишилися тільки ікони (вони знаходяться в іконостасі церкви) та всього кілька написаних на полотні історичних картин: “На розвідках”, “Кримський воїн” та інші.

З відомих причин офіційно картин не розшукували. Тепер простежити їхню долю надзвичайно важко.

Важливе місце у творчості І.Їжакевича посідає Шевченкіана. Художник створив серію полотен, присвячених життю Кобзаря: “Хата батьків Шевченка”, “Мені тринадцятий минало”, “На панщині”, “Привели до пана”.

До образів Шевченкової поезії Їжакевич звертався протягом усього життя. Неперевершеним є цикл його ілюстрацій до ювілейного видання “Кобзаря” 1939 р. відомі й ілюстрації майстра до творів класиків української літератури – Івана Франка, Миколи Гоголя, Лесі Українки, Михайла Коцюбинського. Не обійшов увагою художник і українські краєвиди, зобразивши Києво-Печерську лавру, Михайлівський Золотоверхий та Покровський монастирі, церкву Спаса на Берестові та Володимирову гору (За П.Несторенком; 685 сл.)

На кожне із запитань вибрати правильну відповідь:

1. Іван Їжакевич народився
 - а) на Київщині;
 - б) на Уманщині;
 - в) на Чернігівщині;
 - г) на Харківщині.
2. До Києва батьки вирядили Івана
 - а) десятирічним;
 - б) дванадцятирічним;
 - в) сімнадцятирічним;
 - г) двадцятирічним.
3. Протягом шести років Іван навчався
 - а) в іконописній школі при Києво-Печерській лаврі;
 - б) у рисувальній школі Миколи Мурашка;
 - в) у живописній студії Олександра Мурашка;

г) у Петербурзькій академії мистецтв.

4. Серед графічних робіт, надрукованих І.Іжакевичем у петербурзьких журналах, є такі:

а) “Козачий пікет”, “Козаки в степу”, “Козак Голота”;

б) “Похорон кошового”, “Гамалія”, “Гість із Запорозжя”;

в) “Козаки пишуть листа турецькому султану”, “Українська дівчина”;

г) “Козаки в розвідці”, “Перебендя”, “Сліпий лірник з поводитирем”.

5. Історичний заповідник “Козацькі могили” створено

а) на місці Полтавської битви;

б) на місці битви під Жовтими Водами;

в) на місці Корсунської битви;

г) На місці Берестечківської битви.

6. Картини на теми битв козаків проти польських шляхетських полків І.Іжакевич створив

а) на полотні;

б) на дерев’яних дошках;

в) на клейонці;

г) на мідних листах.

7. У Берестечківській битві брало участь

а) 72 тисячі вояків з обох сторін;

б) 120 тисяч;

в) 150 тисяч;

г) 300 тисяч.

8. Обложене ворогами під Берестечком козацьке військо оборонялось

а) три дні;

б) сім днів;

в) десять днів;

г) протягом місяця.

9. Під Берестечком полковникові Богуну вдалося врятувати

а) українське військо повністю;

б) половину війська;

в) майже третину війська;

г) приблизно чверть війська.

10. Доки основні сили відходили, бій з ворогами продовжували

а) 50 чоловік;

б) 100 чоловік;

в) 200 чоловік;

г) 300 чоловік.

11. Під час першої світової війни картини І.Іжакевича про Берестечківську битву було перевезено

а) до Німеччини;

б) до Австро-Угорщини;

в) до Румунії;

г) до Росії.

12. Центральне місце у творчості І.Іжакевича посідає

- а) Шевченкіана;
- б) Лисенкіана;
- в) Франкіана;
- г) Сковородіана.

2. Святині

Так трапилося, що найбільше пам'яток, пов'язаних з ім'ям гетьмана Хмельницького, сьогодні є власністю музеїв Польщі. На особливу увагу заслуговують нагай, шабля та два кубки Богдана, що зберігаються в Національному музеї у Кракові. Спробуємо простежити історію цих пам'яток.

1801 р. в польському місті Пулавах було відкрито музей "Святині пам'яті". З легкої руки власниці демонстрованої тут колекції княжни Ізабелли Чарторизької, музей набув назви "Святині Сивілі". Нагадаємо, що сивілі – це давньогрецькі мандрівні пророчиці, а фразеологізм *сивіліні книги* означає *пророцтво*. Призначення заснованого княжною музею підкреслювалося викарбуваним над вхідними дверима гаслом "Минуле – майбутньому".

За задумом княжни, музейне зібрання мало прислужитися порятунку національних святинь та пам'яток культури в умовах ліквідації державної самостійності Польщі.

Княжна Чарторизька безперечно була наділена відчуттям старовини та непересічним смаком. Для своєї колекції їй вдалося придбати крісло Шекспіра, порохівницю короля Генріха VIII, децю з речей Олівера Кромвеля та капітана Кука. Саме в цій дбайливо дібраній усесвітньо відомій збірці реліквій зберігались особисті речі Богдана Хмельницького: нагай, шабля та дві чаші.

Якщо деталізувати опис нагая, то передовсім вражає масивність цієї речі. Так, переріз держака сягає близько 4-х см, а загальна довжина (включаючи розміри бича) - понад 1м. Держак виготовлено з неошкуреного вишневого дерева й оповито пасом із волової шкіри. Бич являє собою плетиво з сириці, всередині наповнене волоссям. Нагай зберігся добре. Так само, як і кілька сторіч тому, він зберігає ознаки сили й твердості – безперечно властиві його видатному власнику.

Зрозуміло, що найпильнішу увагу привертає гетьманова шабля. Довжина її леза – 87, 4 см, ширина поблизу руків'я – 5, 3 см. Висота руків'я – 12 см. На лезі золотом викарбовано портрет особи з булавою у правиці та напис: "Що під Зборовом, Збаражем слави зробили / інші під Берестечком нагло втратили / не було на ляхів своїх пориватися / і з Берестечка зараз в скок утікати / тобі в нашій славі не було утрати 1652". Наявність дати атрибутує пам'ятку серединою XVIII ст. й слугує вагомим аргументом на користь припущення належності зброї гетьману Хмельницькому. Тільки Богдан – переможець у битвах під Зборовом та Збаражем й відсутній під Берестечком цілком

заслужено міг приписувати собі славу перемог і, водночас, з гірким докором собі й оточенню згадувати про поразку під Берестечком.

Як розуміти вираз “...не було на ляхів своїх пориватися”? Можливо, в цій фразі міститься докір козацькій голоті, яка у битві під Берестечком виявила особливу недовіру до козацької старшини, серед якої було чимало української та польської шляхти (“ляхів своїх”) і своєю панічною втечею (“в скок утікати”) поглибила поразку козацького війська.

Чий портрет вигравірувано на лезі шаблі? Логічно припустити, що на зброї зображено її власника. Зауважимо, що замовити карбування золотом власного портрета на особистій зброї могла дозволити собі тільки людина заможна, що належала до найвищого суспільного стану. Проте спеціальні дослідження щодо належності шаблі належить здійснити в майбутньому.

Загальний стан пам'ятки доводиться визнати як невтішний: чимала частина поверхні знищена іржею, лезо у багатьох місцях надщерблене.

Причиною такого стану пам'ятки є умови її зберігання. З поразкою польського повстання проти російського царизму (1831 р), остерігаючись вилучення національних святинь з боку царської влади, княжна Ізабелла Чарторизька залишила Пулави та вивезла деякі речі колекції до маєтку у Галичині, яка входила на той час до складу Австро-Угорщини.

Речі, які не вдалося вивезти, були розпорошені між різними таємними схованками. Найбільш ризикованим, зрозуміло, було переховування зброї, яка у воєнному протистоянні цілком могла бути використана за прямим призначенням. Тому її місцезнаходження перебувало у великій таємниці. Науковці з'ясували: зброєю, зокрема холодною, було замуровано в отворах вікон палацу Замойських у Клеменсові. Цілком вірогідно, шабля Хмельницького могла знаходитись саме серед цих речей.

Конспірація була настільки ретельною, що про схованку незабаром забули. Зброєю було випадково виявлено під час перебудови палацу через 30 років, звісно, в поганому стані. Лише через 5 років зброя із колекції Чарторийських потрапила до Кракова.

Перший з-поміж двох кубків гетьмана - срібний і датується XVII ст. Його простота навіює картини невибагливого побуту козаків. На кубку також наявний портрет його власника. І шабля, і кубок свого часу були пожертвовані гетьманом Сокальському костюлу. Потім обидві пам'ятки зберігалися у Порицькій бібліотеці, а вже звідти потрапили до Пулави.

Другий кубок виготовлено зі слонової кістки, позолоченого срібла та прикрашено перлинами. За ніжки йому правлять профільні зображення трьох левів. Вигадливий рослинний орнамент оздоблення свідчить про неабиякі мистецькі смаки замовника. Загальна вага кубка 855 г. Переконливих підтверджень належності кубка гетьманові не існує. Втім, коштовна річ могла бути подарована Хмельницькому власником особисто або піднесена кимось із козаків як воєнний трофей.

Особисті речі гетьмана є важливим джерелом відтворення його історичного портрета. Вони незамінні при створенні історичних полотен, творів літератури, кіно. Музейні експонати нададуть цінні відомості

дослідникам іконографії, зброєзнавства, історії побуту й ремесел. Знайомство з особистими речами історичної особи, а через них - і з їхнім володарем, підтверджують слова давньоримського поета Вергілія: “І речі мають свої слъози, через них людські долі вражають серця”.(За Ю.Савчуком; 750 сл.)

На кожне із запитань вибрати правильну відповідь.

1. Музей “Святині пам’яті” 1801 р було відкрито у польському місті
 - а) Кракові;
 - б) Пулавах;
 - в) Варшаві.
2. Над вхідними дверима музею містилося гасло:
 - а) “Кожному – своє”;
 - б) “Спадщина продовжує життя померлих”;
 - в) “Минуле – майбутньому”.
3. Музейне зібрання мало прислужитися порятунку національних святинь та пам’яток культури в умовах
 - а) українсько-польської війни 1648-1654 рр. під проводом Б.Хмельницького;
 - б) ліквідації державної самостійності Польщі російським царизмом;
 - в) першої світової війни.
4. Власницею покладеної в основу музейного зібрання колекції реліквій була
 - а) княжна Чарторизька;
 - б) княжна Репніна;
 - в) княжна Воронцова.
5. У збірці експонованих у музеї реліквій зберігались особисті речі Богдана Хмельницького:
 - а) нагай, шабля та чаша;
 - б) нагай, шабля та дві чаші;
 - в) нагай, шабля та прапор.
6. При огляді нагая передовсім вражає
 - а) коштовність речі;
 - б) вишуканість оздоблення речі;
 - в) масивність речі.
7. У написі на лезі шаблі згадано битви біля таких міст:
 - а) Зборів, Збараж, Берестечко;
 - б) Косунь, Збараж, Берестечко;
 - в) Зборів, Збараж, Жванець.
8. Після поразки польського повстання проти російського царизму (1831 р) разом із іншою зброєю шаблю Хмельницького найімовірніше було
 - а) закопано;
 - б) затоплено;
 - в) замуровано.
9. Шабля і кубок були пожертвовані гетьманом
 - а) Києво-Могилянській академії;
 - б) Успенському собору;

в) Сокальському костюлу.

10. Вираз “І речі мають свої сльози, через них людські долі вражають серця” належить

а) давньогрецькому поету Гомеру;

б) давньоримському поету Вергілію;

в) давньоукраїнському філософові Григорію Сковороді.

11. Речі Богдана Хмельницького, що про них розповідається в тексті, нині зберігаються

а) у Стокгольмі;

б) у Кракові;

в) у Києві.

12. В опрацьованому тексті наявні ознаки такого підстилу. Наукового стилю мовлення:

а) власне наукового;

б) навчально-наукового;

в) науково-популярного.

ГОВОРІННЯ: СКЛАДАННЯ ДІАЛОГІВ

СИТУАТИВНІ ВПРАВИ ДЛЯ СКЛАДАННЯ ДІАЛОГІВ (із використанням звертання та вставних слів)

* Використавши деякі з поданих у рамці звертань та вставних слів, скласти й розіграти діалоги між:

гостем Києва, що з'ясовує в перехожого, як дістатися від залізничного вокзалу (автовокзалу, аеропорту) до Майдану незалежності (Європейської площі, Печерської лаври, пам'ятника Богдану Хмельницькому). У репліки діалогу ввести стислий опис місцевості;

Добродію, ласкавий пане, юначе, друже, шановний гостю, любий чоловіче.

Може, мабуть, звісно, певна річ, бачте, на щастя, між іншим, на мій погляд, оте, по-перше, по-друге, очевидно.

журналістом редакції молодіжної газети, що приїхав до старовинного міста (села), щоб підготувати матеріал про зберігання наявної тут пам'ятки історії та культури (давньої церкви, старовинної фортеці, палацу), та учнем місцевої школи, який вказує гостеві шлях до пам'ятки. До реплік діалогу ввести стистий опис пам'ятки;

Шановний пане, любий гостю, пане-господарю, хлопче, юначе, товаришу.
Кажуть, щоправда, очевидно, безумовно, на мою думку, коротко кажучи,

здається, безумовно, головним чином, далєбі, нівроку.

двома однокласниками, які щойно відвідали музей голограм (об'ємних зображень предметів, виготовлених способом записування й відтворення розсіяних предметами світлових хвиль) атрибутів козаччини. У репліки діалогу ввести опис двох-трьох пам'яток (булави або шаблі гетьмана, литаврів, бунчука, військової корогви тощо).

Бач, видно, бувало, без сумніву, відома річ, головним чином, між іншим, мовляв, нарешті.

СИТУАТИВНІ ВПРАВИ ДЛЯ СКЛАДАННЯ ДІАЛОГІВ ВІДПОВІДНО ДО ЗАПРОПОНОВАНОЇ СИТУАЦІЇ

Скласти й розіграти діалоги між:

* двома восьмикласниками, які обмінюються враженнями від автобусної екскурсії “Київ історичний” (“Київ – місто-сад”, “Київ літературний”). У репліках діалогу використати назви вулиць, площ, пам'ятників, пам'яток історії й культури.

* двома школярами, що познайомились у читальному залі бібліотеки й обговорюють історичний роман (пригодницьку повість, фантастичне оповідання). У репліках діалогу використати імена письменників та назви художніх творів.

Відтворити зміст телефонної розмови між:

* ученицею, яка щойно переглянула кінофільм, та її вчителькою, яка їй порадила цей кінофільм переглянути. У репліках діалогу вживати імена кінорежисерів, акторів;

*школярем, який збирається на концерт улюбленого співака, і його сестрою, яка нещодавно його концерт відвідала. У репліках діалогу вживати імена композиторів, виконавців, назви музичних творів.

ГОВОРІННЯ: УСНИЙ ПЕРЕКАЗ

ТЕКСТ НАУКОВОГО СТИЛЮ ДЛЯ УСНОГО ДОКЛАДНОГО ПЕРЕКАЗУ

Риби без води

Вираз “як риба у воді” вказує на біологічний зв’язок риб із середовищем їхнього життя – водою. Справді. Тільки у воді риби можуть дихати та живитися.

Проте в природі є риби, які можуть деякий час жити не у воі. Вони можуть не тільки дихати зябрами, а й вдихати, вірніше, ковтати атмосферне повітря. Воно проходить через кишечник і потрапляє у плавальний міхур, що відіграє роль легень. Тут відбувається газообмін, тобто вбирання кисню і виділення вуглекислого газу.

Таке додаткове, “легеневе” дихання потрібне риbam, які мешкають у дуже зарослих водоймах. Коли водойми висихають і вода в них псується, риби дихають саме так.

Тривалий час без води можуть жити окунь-повзун, який водиться в Індії, африканський та австралійський лусковими. Коли висихає водойма, ці риби занурюються у вологий мул. Окунь нерідко вирушає на пошуки іншої водойми. Він пересувається по землі за допомогою жорстких грудних плавників.

З риб, що живуть в Україні, тривалий час може жити без води вугор. Він може витримати без води кілька днів, але за умови, що його шкіряні покриви залишатимуться у вологому стані. У росяні ночі вугорі самі “виходять” на сушу, де ловлять комах і слимаків.

У в’юна звичайного, який живе в мілких річках та болотах з недостатньою кількістю кисню, поряд із зябровим диханням теж є додаткове, “кишкове” дихання. Піднявшись на поверхню води, в’юн захоплює ротом повітря, яке проходить через кишечник. Його стінки мають кровоносні судини, тому відбувається газообмін (За О.Охріменком; 225 сл.)

* Пояснити значення слів *зябра* (органи дихання у риб та інших водяних тварин, які дихають киснем, розчиненим у воді), *міхур* (порожнистий орган у тілі тварини або людини, що наповнюється рідиною чи повітрям), *мул*.

* скласти план (орієнтовний): I. Риби можуть дихати й живитись тільки у воді. II. Яким чином риби можуть жити не у воді. 1. Через кишечник повітря потрапляє в плавальний міхур. 2. Там відбувається газообмін. 3. Яким риbam потрібне таке дихання. III. Які риби можуть жити без води. 1. Окунь-повзун, що водиться в Індії. 2. Африканський та австралійський лусковими. 3. за якої умови може жити без води вугор. 4. Додаткове кишкове дихання у в’юна звичайного).

* Записати на дошці: *середовище життя риб – вода; атмосферне повітря; відбувається газообмін, тобто вбирання кисню та виділення вуглекислого газу; шкіряні покриви; кровоносні судини.*

* Усно переказати текст.

РОЗПОВІДНІ ТЕКСТИ З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПИСУ МІСЦЕВОСТІ ДЛЯ УСНОГО ВИБІРКОВОГО ПЕРЕКАЗУ

1. Зимівник

Золоте призахідне сонце вигравало на блакитному плесі лиману своїм жовтогарячим промінням. На призьбі найближчої до лиману хати сидів старий запорожець Дмитро Балан. Глибокі зморшки вкривали чоло старого козака. В довгих його вусах посивіли останні волосини й уже не нагадували про те, що цей сивий дід був колись чорнявий і бравим січовиком.

Люлька чомусь сьогодні не курилась, розпалювати ж її старому було дуже незручно, бо в нього була тільки одна права рука. Коли Балан позбувся своєї руки, у Січі Запорозькій вже ніхто не пам'ятав, бо тому вже минуло більш ніж п'ять десятироків. Сталося це тоді, як козак був ще зовсім молодий.

Хата старого стояла на горбочку біля Базавлука. Тут річка, впадаючи в Дніпро, розливалася просторим, як море, лиманом Великі Води. Було тут три хати, а навколо них, поприсідавши, мов паляниці на печі, жовтіли солом'яними стріхами комори й інші будівлі хліборобського господарства. За межею тих будівель, далеко розстилався степ. Од хат униз збігали до лиману кучеряві садки та зелені, обсажені вербами левади.

Видужавши після тяжкого поранення, Дмитро пішов із Січі до свого роду під Білу Церкву й там одружився. Проте жив Балан на Правобережній Україні недовго, бо там панували й хазяйнували поляки. Згадав Дмитро вільні степи й прозорі лимани Запорожжя, згадав Великий Луг несходимий, де гуляла козацька воля, повернувся й осів зимівником біля Базавлука. Насадив садок, упорядкував пасіку й господарство та зажив щасливо зі своєю родиною. (За А.Кашенком; 226 сл.)

* Пояснити значення слів *плесо, лиман, зимівник, левада*.

*Скласти план опису місцевості (орієнтовний: 1. Хата на горбочку біля Базавлука. 2. Тут річка впадала в Дніпро. 3. Навколо трьох хат – будівлі хліборобського господарства. 4. За межею розстилався степ. 5. Униз від хат збігали садки й левади).

* Усно переказати за планом опис місцевості.

2. Перша спроба

Миколка любив спостерігати за роботою батька. Спостерігати, як той змішує на палітрі кольори, як вправно водить по дошці пензлем, як, відступивши на кілька кроків, роздивляється написане, а потім, повернувши ікону до світла, нешвидкими, але впевненими рухами наносить на обличчя святих світлі полиски.

Ікони пишуться темними строгими кольорами. Та навколо Миколка бачить кольори зовсім інші: яскраві, свіжі, радісні. А що, як самому спробувати малювати те, що бачиш?

Наступного ранку, прихопивши з собою папір і олівець, Миколка поза городами вийшов на дорогу й попрямував до старовинного хутора Ставкового, від якого лишилися лише ставки та назва.

Спочатку йому захотілося намалювати став у обрамленні старих дуплистих верб. На чорно-дзеркальній воді вигойдувалися білосніжні колісочки лілій. Розхитаний комиш коричневими пальцями-качалочками сварився у бік бородатого очерета. Лінива крячка водила берегом пухнастих своїх дітлахів.

Але праворуч височіла синя могила, що теж просилася під олівець. Особливо її вершина з кряжистим дубом. Ліворуч розкинувся степ, його теж хотілося намалювати. Щоправда, жовті хвилі пшениці з яскравими краплинами волошок важкувато зобразити чорним олівцем, але навіщо тоді уява? Миколка навіть розгубився. Якби можна було змалювати все водночас!

Вирішив малювати могилу, дуб з вузлуватими гілками і могутнім стовбуром на її вершині. Та дуб виходив розплюснутим, а кучерява й буйна трава здавалась стриженою. Пошматувавши перший невдалий малюнок, Миколка заплакав від безсилля.

Згодом почало виходити схоже. Вдалося все: стрілчаста трава, велет дуб на вершині Синьої могили. Це таку назву їй Миколка придумав. Особливо вдалися старі озброєні страхітливими колючками будячиська, що лютими ординцями стирчали на схилах.

Аж затанцювавши від радощів, хлопець побіг показувати малюнок батькові (За Б.Чіпом; 250 сл.)

* Пояснити значення слів *полиск*, *могила* (високий насип на місці давнього поховання).

* Скласти план опису місцевості (орієнтовний: 1. Став у обрамленні дуплистих верб. 2. Праворуч височіла могила. 1. Дуб з вузлуватими гілками на її вершині. 2. Кучерява й буйна трава, будячиська на схилах. 3. Ліворуч розкинувся степ. 4. Жовті хвилі пшениці. 5. Яскраві краплини волошок).

* Усно переказати за планом опис місцевості.

ТЕКСТИ ДЛЯ УСНОГО ДОКЛАДНОГО ПЕРЕКАЗУ РОЗПОВІДНОГО ТЕКСТУ З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПИСУ МІСЦЕВОСТІ

1. Богданова гора

Що передусім приваблює мандрівника до Чигирин? Що цікавить його в колишній резиденції Богдана Хмельницького, коли він уперше сюди приїжджає? Хочеться побачити неповторне, те, що вціліло й збереглося, перейшло через руйновища часу.

Сьогоднішній Чигирин – затишне містечко над Тясмином, добре розплановане й упорядковане, з мальовничими левадами й луками понад річкою. Роздивитися найголовніші споруди міста можна за годину-другу.

Мабуть, цього часу вистачило й молодому художнику Шевченкові, коли він двічі приїжджав до Чигирини - 1843-го та 1845 років.

Мешканці Чигирини можуть розповісти й показати, що споруджувалося в них до певної дати. Круглі річниці завжди сприяли пожвавленню будівництва в місті, з'являлися нові пам'ятники - Богдану Хмельницькому й Тарасові Шевченку. Можна посумувати, що лише час од часу згадуємо ми, нащадки Богданові й Тарасові, давню українську славу.

До ювілею поета постала тут стела, що нагадує про перебування Кобзаря в Чигирині. 1995 р. до 400-річчя з дня народження гетьмана збудовано музейний комплекс Національного історико-культурного заповідника. До нього тепер входять і недалекий гетьманів хутір Суботів, і віддалене урочище Холодний Яр.

Зведений у Чигирині в наші дні комплекс з кількох будинків у стилізованому образі відтворює споруди XVII с.

Розташовані будинки під Замковою (або ще, як її називають, Кам'яною, Богдановою) горою. Ця дійсно суціль кам'яна гора наче якимсь здвигом земним вивернута з глибин. Вона висока-превисока, розтягнулася на півтора-два кілометри. Гора пологіша з півдня й зовсім крута й неприступна з півночі.

Фортечні споруди на цій горі захоплювали колись відомого мандрівника Павла Алеппського. І сама гора здається могутнім, самою природою витвореним підмурівком фортеці, що цілком могла охороняти безмежний і прекрасний край.

Зійти на гору можна тільки кількома давно уторованими стежками. З гори відкривається чудовий краєвид. Важко уявити, щоб цей простір без кінця-краю не зворушив Тараса Шевченка.

Саме із Замкової гори стає значнішим і сам Чигирин – давній і сьогоднішній. Той, що не минає! (За А.Скрипником; 300 сл.)

*Пояснити значення слів *резиденція, стела, комплекс, левада, урочище*.

* Дібрати синоніми до слів *пологий, уторований, підмурівок*.

* Дібрати антоніми до слів *пожвавлення, нащадки*.

* Скласти план переказу (орієнтовний: I. Хочеться побачити неповторне. II. Чигирин – затишне містечко над Тясмином. 1. Мальовничі левади й луки. 2. Можна швидко роздивитися найголовніші споруди. 3. Пам'ятники гетьману й поету. 4. Музейний комплекс. III. Замкова гора. 1. Гора – суціль кам'яна. 2. Довжина гори - півтора-два кілометри. 3. Полога з півдня й неприступна з півночі. 4. Гора здається підмурівком фортеці. IV. Як зійти на гору. V. Значнішим видається з гори Чигирин).

*Записати на дошці: *комплекс Національного історико-культурного заповідника, хутір Суботів, урочище Холодний Яр*.

* Усно переказати текст.

2. На Січі

Після смерті батька й матері запорозький козак Петро Рогоза привіз на Запорозьку Січ брата Василя, що лишився без притулку. Василеві минав усього десятий рік, і Петро вирішив, поки підросте, віддати його до кухарів.

Військо саме ладналось до походу. Малий Василь, проводжаючи брата, гірко плакав. Він плакав не через розлуку, а з образи, що його не взяли за джуру, а віддали до кухарів. Усі козаки гарцюють на конях, а він мусить терти пшоно, товкти сало й шарувати посуд!

Січ швидко спорожніла. Не стало чути гомону кількох тисяч запорожців, припинили музику, затихли молодецькі пісні. Січ немов заснула. Більшість кухарів пішла з товариством, а ті, що залишились, не мали на кого варити страву.

Василь сумно блукав Січчю. Навколо неї були глибокі рівчаки, а понад рівчаками високі земляні вали, обплетені лозою, щоб не обсипалися. На північ від січового майдану була брама, а біля брами висока башта. Якщо залізти на ту башту, звідтіля, як на долоні, було видно на заході й на півдні безкраї зелені плавні. Запорожці звали їх Великим Лугом. По тих плавнях сріблом виблискував Дніпро з протоками: Скарбною й Підпільною, що підбігали до самої Січі. Плавні з кучерявими вербами та блискучими блакитними річками вабили до себе.

Василь вийшов за браму. Там був січовий базар. Зате з базару він побачив затоку. У затоці стояли човни. “Попливу човном у плавні!” – вирішив Василь і побіг до затоки.

Хлопець вскочив у каючок, одв’язав його від верби й відіпхнув від берега. Весло було важке, але Василь спромігся-таки закласти його в уключину й почав гребти. Але течія вирвала те весло йому з рук і понесла каючок повз берег.

На Василеве щастя, його пригоду побачив старий запорожець Очерет, що рибалив неподалік. Він наздогнав Василевого човна, причепив до свого й потяг обидва човни до берега. Подарувавши хлопцеві вудку, старий з того часу почав брати Василя з собою на риболовлю. (За А.Кащенком; 300 сл.)

*Пояснити значення слів *брама, башта, плавні, каюк, уключина*.

* Дібрати синоніми до слів *ладнатися, припинити, спромігся*.

* Скласти план (орієнтовний): I. Петро Рогоза привіз на Січ брата. II. Військо вирушило в похід. II. Василь блукає Січчю. 1. Навколо січі – глибокі рівчаки. 2. Обплетені лозою земляні вали. 3. Висока башта біля брами. 4. На заході й на півдні – зелені плавні. 5. Дніпро з протоками. III. Василь вийшов на січовий базар. IV. Плавання у каючку. V. Порятунок.)

* Усно переказати текст.

3. У Качанівці

Відомий історик Дмитро Яворницький лишив спогади про свої зустрічі з Василем Тарновським. Зацікавлення Дмитра Івановича козацьким минулим України в ту пору тільки починалося.

Знайомство відбулося в Петербурзі. Подружжя Тарновських запросило історика погостювати в Качанівці.

І от коляска, підібравши Яворницького на станції, везе його чудовою алеєю, зобабіч обсадженою струнками деревами. Попереду виростає гарна кам'яна церква. Візник пояснив, що від церкви розходяться чотири алеї. Довжина кожної – три версти, на кожній посаджено різне дерево: дуб, граб, ясень, кучерявий клен, а церква стоїть якраз у середині. За церквою височів розкішний палац, перед яким на підставках стояло кілька великих гармат часів гетьмана Хмельницького.

Потрапивши до палацу, Дмитро Іванович був вражений ще більше. Його очам відкрилася величезна портретна галерея. На стінах висіли зображення гетьманів, полковників, осавулів. Живописні полотна передавали сюжети з козацького життя. У шафах, що стояли під стінами, зберігались дорогі шаблі, булави, перначі та інші атрибути козацького спорядження.

Гостеві показали спеціальну книгу із записами почесних гостей Качанівки. Тут побували Глінка, Гоголь, Рєпін. Розповіли, що саме тут Глінка створив і навіть уперше поставив свою оперу “Руслан і Людмила”, що саме тут Рєпін написав прекрасний портрет господаря у гетьманських шатах.

Вразив Дмитра Івановича і парк. Усі доріжки були вирівняні, посипані піском, по обох боках обсажені низькорослими декоративними рослинами. Розкішні троянди в одну лінію були посаджені перед палацом, навпроти вікон і дверей, що виходили в парк. Окрім троянд тут було багато інших квітів: білих, синіх, блакитних, жовтих, жовтогарячих та червоних. Квіти було посаджено у круглих і чотирикутних вазонах та просто на грядках.

На перехресті прямолінійних алей з боковими доріжками було встановлено мармурові або металеві статуї українських визначних осіб: письменників, учених, художників. Подекуди височіли колони, а на них погруддя видатних людей, дорогі вазони із всіляких кольорів квітами.

Тут з гордістю показували павільйон Глінки, де відпочивав і працював великий композитор, дуб Миколи Гоголя і Шевченків дуб. Під яких поет любив відпочивати, коли приїздив до садиби.

В Качанів ці все дихало українським духом. Не випадково її називали вірієм, куди зліталось українське учене на художнє “птаство”.

Меценат Тарновський охоче дав Яворницькому гроші на видання його книжки про Запорожжя. Сам він запалився ідеєю поїхати на пороги Дніпра на місця Запорозьких Січей. (За М.Слабошпицьким; 350 сл.)

* Пояснити значення слів *галерея, атрибути, меценат*.

* Дібрати синоніми до слів *шати, погруддя*.

* Скласти план тексту (орієнтовний: I. Знайомство з Тарновськими й запросини до садиби. II. У дорозі. 1. Гарна кам'яна церква. 2. Навсібіч розходились чотири алеї. 3. Палац за церквою. 4. Старовинні гармати на підставках. III. У палаці. 1. Портретна галерея у будинку. 2. Атрибути козацького спорядження по шафах. 3. Книга із записами почесних гостей. IV. Парк. 1. Обсажені рослинами доріжки. 2. Висаджені в лінію троянди. 3.

Статуї визначних осіб. 4. Колони з погруддями. 5. Павільйон Глінки, дуби Гоголя й Шевченка. V. Тут усе дихало українським духом. VI. Допомога Тарновського історикові).

* Усно переказати текст.

РОЗПОВІДНІ ТЕКСТИ З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПИСУ ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ ДЛЯ УСНОГО ВИБІРКОВОГО ПЕРЕКАЗУ

1. Чаша вікінга

Цікавим, яскравим і водночас загадковим явищем історії був так званий рух вікінгів. Більшість істориків вважають, що загони вихідців із земель сучасної Норвегії, Данії, Швеції, де якраз у розпалі був процес державотворення, гнала за межі батьківщини тяжка нужденність. Вони називали себе вікінгами (від дієслова “vikja” – “звертати, йти вбік”), тобто людьми, що, покинувши батьківщину, пішли манівцями. Народи Західної Європи, які першими відчули на собі їхню силу й жорстокість, називали їх норманами – північними людьми. На сході Європи та у Візантії за ними закріпилася назва варяги (від давньопівнічного “varningr” – “союзник”).

Добу вікінгів звичайно датують IX – першою половиною XI ст.. На жаль, доба ця мало висвітлена в літописах. З огляду на це цікавою видається нещодавня знахідка в Чернігові великого давньоруського скарбу. На території князівського двору XII-XIII ст. під обваленою кам'яною брамою було знайдено срібні прикраси, золотий та срібний зливки, а також три великі срібні позолочені чаші.

Одна з час особливо цікава. Вона зроблена у вигляді півсфери загальною висотою 8,5 см, діаметром 16,0 см, посадженої на високу ніжку (верхній діаметр 2,6, нижній – 7,4 см). Вінця чаші трохи стовщені й вигнуті назовні.

На дні в центрі чаші міститься гравійоване зображення повернутого в профіль фантастичного хижого птаха з собачими лапами. Химерна істота лежить на череві, спираючись на довгий, пишний, піднятий догори хвіст. Кінець хвоста оформлений у вигляді пишних завитків рослинних пагонів. Крила складені й щільно притиснуті до спини. Голова з великим оком і загнутим донизу орлиним дзьобом ледь нахилена.

Зображення птаха вписане в коло й окреслене хвилястою лінією. У всьому відчувається впевнена рука високопрофесійного майстра. Увесь медальйон з птахом у межах кола позолочено.

Фахівці вважають, що чашу виготовлено наприкінці XII ст., очевидно, в одній із скандинавських країн. Такий висновок зроблено на основі форми чаші та характеру зображення на ній. Мабуть, чашу замовив собі князь або ж її привіз котрийсь із вікінгів, який, перебуваючи в князя на службі, знайшов, можливо, на Чернігівській землі другу батьківщину (За В.Коваленком; 300 сл.)

* Пояснити значення слів *сфера* (куляста поверхня), *профіль* (вигляд, обрис обличчя або предмета збоку).

* Дібрати синоніми до слів *хімерний, вінця*.

* Скласти план опису чаші (орієнтовний: 1. Півсфера, насаджена на високу ніжку. 2. Розміри чаші. 3. Стовщені та вигнуті вінця. 4. Гравійоване на дні зображення фантастичного птаха. 5. Медальйон із птахом позолочено).

* На дошці записати: *чаша у вигляді півсфери висотою 8,5 см, діаметром 16,0 см; висока ніжка чаші (верхній діаметр 2, 6, нижній – 7, 4); зображення птаха вписане в коло й окреслено хвилястою лінією.*

* Усно переказати опис чаші.

2. Особисті речі гетьмана

Невичерпним джерелом уявлень про життя предків слугують збережені матеріальні пам'ятки тієї чи іншої історичної епохи.

Особливу групу таких реліквій складають особисті речі видатних історичних осіб. Образам відомих людей вони надають виразності, акцентуючи увагу на їхніх особистих якостях.

На зберіганні у колекціях музеїв Європи перебувають особисті речі гетьмана Богдана Хмельницького: шапка, хрест, чаша, булава, два кубки, нагай, шабля та прапор. Попри різну наукове та історичну значущість (нагай, чаша, кубки є побутовими речами, тоді як булава та прапор відгравали роль символів володаря держави), всі ці предмети є оберегами історичної пам'яті нашого народу і належать до найцінніших національних святинь. Вони є “живими свідками” діянь одного з найвеличніших синів України – творця Української держави нового часу – Гетьмана Війська Запорозького Богдана-Зиновія Хмельницького.

Прикрасою експозиції Національного музею історії України є шапка гетьмана.

Шапка має вигляд широкого ковпака заввишки 27 та завширшки 31 см. Її пошито з шовкової атласної тканини. Свого часу тканина була червоного кольору, проте від давності вицвіла, тепер має жовтий колір. Про первісне забарвлення свідчать залишки червоного кольору під нитками та під вишивкою.

Шапка вишита срібною ниткою рослинним орнаментом. Візерунок зображує витке гілля з квітами. Узор є типовим для XVII ст., особливо для народного мистецтва. По низу шапку окантовано шовковими тороками зеленого кольору із золотим вкрапленням.

Підкладка шапки - із шовкової тафти, світло-брусничного кольору, на вовняній ваті.

Свого часу шапка була дуже дорога: атлас, тафта, оздоблення належали до дуже цінних матеріалів.

Шапка зберігалась у внучатій племінниці гетьмана. До музею потрапила від Варвари Ханенко, яка придбала її спеціально з цією метою.

Географічно місця зберігання особистих речей гетьмана охоплюють територію чотирьох європейських країн. Ними стали музейні центри України, Польщі, Росії та Швеції. (За Ю.Савчуком; 280 сл.)

* Пояснити значення слів *реліквія, експозиція, оберіг, орнамент*, виразу *акцентувати увагу*,

* Дібрати синоніми до слів *візерунок, тороки* (бахрома).

* Скласти план вибіркового переказу (орієнтовний: 1. Форма шапки – широкий ковпак. 2. Атласна тканина колись червоного, а нині жовтого кольору. 3. Вишитий срібною ниткою рослинний орнамент. 4. Широкі зелені із золотим тороки по низу шапки. 5. Підкладка із тафти на вовняній ваті.)

* На дошці записати: *заввишки 27 та завширшки 31 см; світло-брусничний колір*.

* Усно переказати опис шапки.

ТЕКСТИ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛЮ ДЛЯ УСНОГО СТИСЛОГО ПЕРЕКАЗУ

1. Програма для народу

Чому українців досі так вабить козаччина? І зачаровує їх не тільки буйний, як вітер, козацький кінь із безстрашним вершником. Їх цікавить усе, що стосується мислення тієї історичної доби, тобто козацького мислення. Цікавить тогочасний побут, стосунки в родині, життя дітей і стариків, цінності й прикраси запорожців. Цікавить світ вільного, гордого, благородного людського життя. Ми просто переконані в тому, що козацтво й неволя – то дві протилежності, два несумісних у житті поняття.

Згадки про козаків багато хто в сучасному суспільстві не сприймає, багатьох вони дратують. Будь-яку розповідь про Запорожжя обзивають якщо не шароварщиною, то анахронізмом. Даремно. Гріх глузувати з козацтва, адже надарма наша українська пісня зробила його майже непогрішним.

Сила українського козацтва була не тільки в шаблі, яка навіки залишиться символом виборювання свободи, скільки у справедливому устрої життя суспільства. Сила козацтва – у козацькій державі, засади якої були проголошені першою в світі Конституцією Пилипа Орлика.

Колись саме козацтво зуміло згуртувати натовп у націю. А хто тепер спроможний виконати подібну місію національного оздоровлення? А без цього годі мріяти побудувати могутню й процвітаючу українську державу.

Не слід забувати, що саме козацтво виражало волелюбність та незборимість як спосіб існування українського народу. Тільки народ, в якому живе пам'ять, що він козацького роду, спроможний втілити козацькі звичаї у життя. Тому українська козацька ідея – невмируща. Наперекір усім отим дошкулянням шароварщиною.

Уся наша дійсність переконує в тому, що нині українцям треба чітко визначити своє місце в світі. Визначитися поміж іншими народами ми

зможемо, лише пам'ятаючи своє родове коріння. Саме це на початку ХХІ століття має стати для нашого народу програмою.

Де узяти ліки від бездуховності й аморальності, якими охоплене нині наше суспільство? Ліками від цього лиха можуть стати українські козацькі традиції та звичаї. Тільки вони спроможні пробудити й підтримувати в українцях почуття національної гідності, відповідальності перед самим собою, перед народом, Батьківщиною (За В.Лупійчуком; 293 сл.)

* Пояснити значення слова *анахронізм* (пережиток старовини).

* Дібрати синоніми до слів *глузувати, дратувати, дошкуляти*; антоніми до слів *духовність, гідність*.

* Скласти план (орієнтовний: I. Чим приваблює українців козащина. II. Згадки про козаків багато кого дратують. III. У чому сила українського козацтва. 1. Правда не в шаблі, а в справедливому устрої суспільства. 2. 2. Козацтво згуртувало натовп у націю. 3. Козацтво виражало спосіб життя українського народу. IV. Козацька ідея – невмируща. V. Українці мають визначитись у світі. VI. Ліки від бездуховності й аморальності)

2. День незалежності

Хіба ж не найголовнішим є для кожної нації День незалежності? Щоправда, не кожна нація таке свято має.

Деякі нації таки мають його, виборовши собі місце під сонцем і домігшись на незалежність права. Це німці, китайці, англійці, росіяни, турки.

Деякі ж нації незалежності не мають, а тому безнастанно проливають у боротьбі за неї кров своїх кращих синів і дочок, аби бодай у такий спосіб довести світові своє непереборне бажання жити окремою державою й жити незалежно. Це курди, ірландці, палестинці, чеченці, баски.

Українцям пощастило. Одинадцять років тому нас як націю визнав світ, визнав нашу державність. Ми утверджуємо себе як рівні серед рівних на цій не завжди справедливій, але прекрасній планеті.

До своєї незалежності ми йшли століттями, ми її вистраждали, прямували до неї вперто й послідовно. Для віками гнобленої української нації День незалежності є Днем свободи, а солодшого слова, як відомо, не існує.

Незалежність України задекларовано на папері, але, на жаль, не у всіх українських душах вона закарбувалась. Хіба не образливо інколи бачити ігнорування її місцевим чиновництвом? Про спілкування державною мовою йому часом доводиться нагадувати.

Не всі пересічні українці сприймають День незалежності як свято. Чимала кількість наших співвітчизників забула, що таке відвідини театру, що таке оміряна книжка, літній відпочинок чи навіть цитрина до чаю. Як же такий українець, та ще й нащадок виморених голодом, видублених репресіями та злиднями батьків і дідів може ставитись до не зовсім зрозумілого йому свята?

Проте свято Незалежності необхідно так само, як необхідна народові Свобода. Правителі та злидні приходять і відходять, а ідея Свободи й Незалежності є вічною. Настане час, коли кожен без винятку українець чекатиме Дня незалежності як свята найзнаменнішого й найдорожчого. Наближаймо цей час! (За В.Бондарем; 270 сл.)

* Пояснити значення слів *ігнорування* (нехтування), *репресія* (утиск, гоніння, переслідування), виразів *вибороти місце під сонцем*; *закарбувати в душах*.

* Дібрати синоніми до слів *безнастанно*, *знаменний*, *пересічний* (рядовий, звичайний).

* Скласти план (орієнтовний: I. День незалежності є для кожної нації найзнаменнішим. 1. Які народи домоглися незалежності. 2. Які народи проливають кров за незалежність. 2. Україну як націю визнав світ. II. До незалежності ми йшли століттями. III. Чому не в усіх українських душах закарбувалась незалежність. IV. Свято Незалежності необхідне, як необхідна Свобода).

ПИСЬМО: ПИСЬМОВІ ПЕРЕКАЗИ

РОЗПОВІДНІ ТЕКСТИ З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПИСУ МІСЦЕВОСТІ ДЛЯ СТИСЛОГО ПИСЬМОВОГО ПЕРЕКАЗУ

1. Кодацька фортеця

Як тільки Хмельницький прибув до Січі, його було обрано гетьманом козацького війська. Тепер до нього приєдналося чимало січового лицарства.

Становище було дуже небезпечне. На Запорожжя прямувала польська армія. А з правої руки від Січі стояла над Дніпром міцна польська фортеця Кодак. Треба було убезпечити себе з боку Дніпра.

Порадившись із полковниками, гетьман вирішив Богуна й Нечая з тисячею козаків добути Кодак. А сам із Перебийносом попрямував Диким Полем польській армії навперейми.

Добути Кодак, не маючи гармат, неможливо було не те що з тисячею, але й десятьма тисячами козаків. Зі сходу й з півдня фортецю захищали кручі Дніпра, з півночі – густі байраки, із заходу – рівний степ, що на ньому далеко видно. Навколо фортеці – глибокі, як провалля, рівчаки. За рівчаками стояли високі, мов добрі скирти, вали. Брама була тільки одна і дуже міцна.

Щоб не помітили поляки, Богун наблизився до фортеці поночі по глибокому байраку. Перед Козацькими окопами він залишив Нечая із козаками. Козаки мали лежати на землі, аж поки почують постріли, а тоді чимдуж поспішати до брами йому на порятунок. Узявши дванадцять охочих запорожців, Богун перевдягнув їх у вбрання реєстрових козаків, а сам убрався хорунжим польського війська.

Розмовляючи з товаришами навмисне голосно по-польському, Богун одверто пішов на брами, а поблизу лежали в залозі козаки.

Ніч була хоч і зоряна, але темна. Козацький поріг шумів і стогнав. Смуга самого порога була темна, як роззявлена паща примари.

З вежі обізвався вартовий. Богун сказав, що він польський хорунжий і йде попередити, щоб у фортеці стрічали гостей. Не сподіваючись нічого лихого, вартовий одсунув засова. Не встиг він глянути Богунові у вічі, як упав від його стусана. Козаки, надавивши на браму дужими плечима, відчинили її навстіж.

Біля брами зчинився галас, колотнеча, пролунали постріли. Вартові на постріли бігли з усіх боків і намагалися зачинити браму, але Богун з товаришами рубали ворогів шаблями. Не раз заносилися ворожі шаблі над Богуною головою, та полковник вибивав їх із рук ворогів. Хтось випалив у Богуна з мушкета, але куля влучила у ремінний черес і відскочила від червінців що були в чересі. Наостанку він мало не загинув від ворожого списа, та на поміч йому підскочив запорожець і перебив списа своїм келепом.

Ворогів дедалі більшало, і козаки знесилювалися. На щастя, почулося тупотіння ніг, і до брами, мов степовий вітер, убіг Нечай із товариством. За кілька хвилин бурхливою весняною повинню козацтво затопило Кодак.

Так незборима фортеця була здобута без жодного гарматного пострілу. Через кілька днів Богун та Нечай уже наздогнали на шляху гетьмана Хмельницького (За А.Кащенком; 400 сл.)

* Пояснити значення слів *Дике Поле*, *реєстрові козаки*, *байрак* (ліс у яру або яр, порослий лісом), *залога*, *хорунжий* (у XVII – XVIII ст.. особа, що входила до складу генеральної старшини й головним чином інспектувала військо), *келеп* (старовинна ручна зброя, що має форму молота, насадженого на довгий держак), *мушкет* (старовинна гнотова рушниця великого калібру), *черес* (старовинний широкий шкіряний пояс, що усередині мав порожнину для грошей).

* Дібрати синоніми до слів *чимдуж*, *наостанку*.

* Скласти план докладного переказу (орієнтовний: I. Хмельницького обрали гетьманом. II. Небезпечне становище січовиків. III. Гетьман вирішив Богуна й Нечая здобути Кодак. IV. Непрístupна фортеця. 1. Кручі Дніпра зі сходу й півдня. 2. Густі байраки з півночі, рівний степ із заходу фортеці. 3. Глибокі рівчаки та високі вали за ними. 4. Єдина брама. V. Фортеці дісталися байраком. VI. Залога перед козацькими окопами. VII. Як було захоплено фортецю. 1. Перевдягнені козаки. 2. Розмовляли польською. 3. Богун назвався польським хорунжим. 4. Вартовий розчинив браму. 5. Зчинилася стрілянина. 6. Прибіг Нечай із товариством. VIII. Наздогнали гетьмана).

* План докладного переказу перебудувати на план переказу стислого (орієнтовний: I. Небезпечне становище січовиків. II. Богун та Нечай мають захопити Козацьку фортецю. III. Непрístupне укріплення. I. Дніпро зі сходу та півдня. 2. З півночі – байраки, зі сходу – степ. 3. Рівчаки та вали. IV. Як захопили фортецю. 1. перевдягнені козаки. 2. Браму відчинено. 3. Прийшла допомога. V. Наздогнали Хмельницького).

* Записати на дошці: *убезпечити себе з боку Дніпра, перевдягнулись у вбрання реєстрових козаків, незборима фортеця була здобута.*

* Написати стислий переказ.

2. Тут бував Шевченко

У цьому селі збереглася давня традиція копати колодязі на вулиці, перед воротами та хвірткою до власної садиби. Копають не тільки для себе, а й для людей. Для того ж таки подорожнього, що може до колодязя підійти, відро з гачка зняти, витягнути води й спрагу свою потамувати. В селах, де зустрічаєш колодязі за парканами власних обійсть, живуть відкриті й щиросерді люди.

Це не кидає щонайменшої тіні на господарства, які мають колодязі на підвір'ї під вікнами своїх хат. Парканів високих тут не заводять, глухих воріт немає, хвіртки не зачиняються. Тільки зупинись перед такою хвірткою, одразу хтось із хати вийде, подорожнього холодною водою почастує.

Але найкраща вода – у найдавнішій криниці! Є й така у Крісельцях. Крісельці – невеликий хутір. Тут лише десяток-другий хат, будинок лісництва із розкішним квітником перед ним..

Садиби крісельчан також із квітами попід вікнами. На паркани схиляються кущі калини. Біля хати чи обабіч стежки, що до неї веде, рядами стоять високі різнокольорові мальви: рожеві, червоні, жовті.

Навколо хат рясніють садки. Коли вони цвітуть, Крісельці наче снігами укриваються. Понад шляхом височіють старезні верби й тополі.

Біля будинку лісництва розташований ще й магазин. Тут найчастіше й сходяться хуторяни. Як гарно тут пахне хліб! Звісно, і дим вітчизни хвилює, а понад усе – пахощі її хліба!

Перед магазином – зупинка автобуса на широкій, прихищеній кронами старих дерев галявині. Навіть у сонячний день під деревами не розвіюються сутінки. Під ними розташовано кілька дерев'яних лав. Це гарне місце для очікування автобуса і для перепочинку.

Хто захоче, може попити води зі старовинного колодязя. Хуторяни кажуть, що це Шевченків колодязь.

Зрозуміло, що за десятиліття й десятиліття руйнувалися й мінялись жолоби, зруби й корби. Та колодязь залишався на тому ж місці. Отже, наповнюють його ті самі джерела, що й за Шевченка наповнювали.

Не всім легендам ми віримо. Дубів і верб, під якими Шевченко читав свої твори селянам, в Україні значно більше, аніж міг він їх побачити насправді.

А от що біля крісельського колодязя Шевченко зупинявся, віримо. Важко тут не зупинитися.

Саме тут закінчується шлях. Тут високі, вкриті лісами гори нависають над Крісельцями. По їхніх крутосхилах шлях продовжується, але стає зовсім іншим. Стелиться вгору аж до вершини, до Мотронинського монастиря. Тут справді бував Шевченко, побував біля церкви монастиря, на цвинтарі.

Мотронинський монастир став символом оспіваного поетом Холодного Яру.

На галявині біля Шевченкового колодязя – пам'ятник поетові. Він скромний, складається тільки з погруддя на невисокому постаменті. Пам'ятник нагадує про значимість місця у долі поета. Промовляє і про значимість самого місця. (За А.Скрипником; 400 сл.)

*Пояснити значення слів *обійстя, жолоб, зруб, корба, цвинтар*.

*Скласти план докладного переказу (орієнтовний: I. Люди тут живуть щиросерді. 1. Колодязі за воротами. 2. Немає глухих парканів. 3. Завжди раді подорожньому. II. Крісельці – невеликий хутір. 1. Десяток-другий хат і будинок лісництва. 2. Кущі калини й мальви на обійстях. 3. Садки навколо хат. 4. Верби й тополі вздовж доріг. 5. Біля лісництва - магазин. 6. Перед магазином – зупинка. III. Старовинний колодязь. 1. Мінялися жолоби, зруби й корби. 2. Джерела – ті самі, що колись. 3. Не зупинитися тут неможливо. IV. Тут бував Шевченко. 1. Гори нависають над Крісельцями. 2. Шлях простує крутоярами. 3. На вершині – Мотронинський монастир. V. Біля колодязя – скромний пам'ятник.

* План детального переказу перебудувати на план переказу стислого (орієнтовний: I. Село із щиросердими мешканцями. II. На хуторі Крісельці. 1. Садиби хуторян. 2. Калини, мальви та садки. 3. Біля лісництва - магазин і зупинка. III. Старовинний колодязь. IV. Шлях до Мотронинського монастиря. V. Про що нагадує пам'ятник).

* Написати стислий переказ.

ХУДОЖНІ РОЗПОВІДНІ ТЕКСТИ З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПИСУ ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ ДЛЯ ПИСЬМОВОГО КОНТРОЛЬНОГО ДОКЛАДНОГО ПЕРЕКАЗУ

1. Ікона Волинської Богоматері

Слово “ікона” запозичене з грецької мови й означає “зображення”, “портрет”. Іконами, як відомо, оздоблювали храми, а тако домашні іконостаси.

Писали ікони за певними законами. Далеко не кожен митець мав право на творення ікон. Художник повинен був досконало опанувати іконописні канони, бути високопрофесійним майстром. Тому майже всі давні ікони є митсецькими взірцями.

У середньовічному малярстві був поширений спосіб подібності. Він полягав у тому, що давні образи ніби переносились на той час, у який художник творив. Життя під татаро-монгольським ігом було тяжким, безрадіним. Ханові сплачували непосильну данину. Та й це ще не все. Хан вимагав, щоб йому віддавали дітей. Тому в образах Богородиці стільки невимовного смутку й болю.

Отже, художники –іконописці творили узагальнений портрет матерів своєї історичної епохи. Одним з таких портретів є ікона Волинської Богоматері.

1962 року науковці досліджували старожитності центру Волинської області луцька. У Покровській церкві їхню увагу привернула невелика ікона.

Навіть побіжного огляду вистачило, аби зрозуміти, що ікона дуже давня. Іконна дошка дуже стара, на первісне зображення нашарувалось багато підмальовок.

Звісно, лики маленького Ісуса та Марії лишилися недоторканими. Проте й на них лишив свої сліди неблаганний час. Зображення наче вкриті вуаллю. Кольори приглушені. Запечалені очі, тонкий довгий ніс та міцно стулені маленькі уста Марії ледь вирізнялися на потемнілому тлі ікони.

Луцька богоматір вражає не лише глибоким сумом, а й величчю та гідністю. Вона сидить прямо, лише голова трохи нахилена до Сина. Обличчя Марії та Христа подібні.

Очі Богоматері надзвичайно виразні, “всевидючі”. Хоч би з якого місця дивилися ви на ікону, погляд Богородиці спрямовано на вас.

Під час реставрації з’ясувалося, що спершу дошка була квадратна. Її боки підпиляли пізніше, можливо, для того, щоб умістити ікону в раму. Тепер вона має розмір 85х48 см.

Нині іконв Волинської Богоматері зберігається в експозиції Київського державного музею українського образотворчого мистецтва (За Д.Степовиком; 294 сл.)

* Пояснити значення слів *іконостас*, *канон* (правило. Закон), *вуаль* (прозора тканина, серпанок), *реставрація* (відновлення), *експозиція* (систематизоване розміщення експонатів у музеї або на виставці).

*Дібрати синоніми до слів *оздоблювати*, *старожитності*, *взірець*, *тло*; антоніми до слів *гідність*, *узагальнений*.

*Скласти план (орієнтовний: I. Що ми знаємо про ікони. 1. Значення слова “ікона”. 2. Що оздоблювали іконами. 3. Хто мав право писати ікони. II. У чому полягає спосіб подібності. III. Ікона Волинської Богоматері - узагальнений образ матерів епохи. 1. Де й коли було знайдено ікону. 2. вік ікони. 3. Зображення наче вкрито вуаллю. 4. Лик вражає не лише сумом, а й гідністю. 5. “Всевидячі” очі Марії. 5. Розмір і форма іконної дошки. IV. Де зберігається ікона).

* На дошці записати: *художник-іконописець*, *життя під татаро-монгольським ігом*; *центр Волинської області Луцьк*, *Покровська церква*; *на первісне зображення нашарувалось багато підмальовок*.

* Написати докладний переказ.

2. У Лаврі

Наближаючись до Києва, гетьман надумав завітати до Печерського монастиря. Архімандрит зрадів йому, як рідному, стиснув його в обіймах і тричі поцілував.

Гетьман коротко розповів про останні походи, потім почав розпитувати про монастир. Владика пожвавішав. Блискучі чорні очі його кидали іскри. На блідому обличчі загравав рум'янець. Він повів гетьмана показувати господарство, як звав свій монастир.

Лавра тих часів була дуже відмінна від сучасної. Кам'яної дзвіниці ще не було. Замість неї стояла двоярусна дерев'яна дзвіничка з дрібними голосистими дзвонами.

Головна Успенська церква була збудована у першій половині XI століття. Підлога церкви була викладена коштовними плитами, а кожна плитка оздоблена розкішним різьбленням. Стіни церкви розписані фресками й викладені мозаїкою.

Гетьман вступив у кам'яну прохолоду, в сутінок і розглянувся. У віттарі тьмяно поблискували стародавні ікони роботи грецьких майстрів.

Гетьман спитав, де надгробок Костянтина Острозького. Архімандрит підвів його до стіни проти віттаря, де в глибокій ніші здіймався надгробок.

Це був горельєф, подібний до надгробків польських королів у соборах Кракова.

Острозький лежав, закутий у лати, із закинutoю за голову рукою та трохи зігнутими колінами. Над ним звисала кам'яна завіса, а двоє янголяток трохи підіймали її з боків, щоб подивитися на померлого. Вони тримали в руках згортки, де записані всі діяння Острозького.

Гетьман глибоко замислився. Він пригадав померлого, пригадав, як багато зробив той для України.

Гетьман мріяв перетворити Київ на такий же центр освіти, яким був колись Острог. Мріяв влаштувати школи й друкарні, зміцнити освіту, науку й довести всьому світові гідність українців. У цьому могла б допомогти Печерська лавра (За Зінаїдою Тулуб; 245 сл.)

*Пояснити значення слів *архімандрит* (найвище звання священослужителя-ченця у православній церкві), *владика*, *віттар* (відокремлене іконостасом підвищення у церкві, де розташовано престол – місце, на якому зображений Бог, що сидить на троні), *фреска*, *мозаїка*, *ніша* (заглиблення), *горельєф* (скульптурний твір, у якому зображення виступає над площиною тла більш як на половину його об'єму).

* Дібрати синоніми до слів *коштовний*, *лати* (обладунок), *згортки* (сувої); антонім до слова *гідність*.

* Скласти план (орієнтовний: I. Архімандрит зустрів гетьмана. II. Владика показує своє "господарство". 1. Двоярусна дерев'яна дзвіниця. 2. Успенська церква. 3. У кам'яній прохолоді. III. Надгробок Костянтина Острозького. 1. Ніша в стіні напроти віттаря. 2. Горельєф, подібний до надгробків польських королів. 3. Острозький лежав, закутий у лати. 4. Двоє янголяток підтримували кам'яну завісу. 5. Згортки в руках янголят. IV. Гетьман згадав померлого. V. Мрія гетьмана).

* На дошці записати: *Печерський монастир, головна Успенська церква; розписані фресками і викладені мозаїкою; собори Кракова; перетворити на центр освіти.*

* Написати докладний переказ.

ТЕКСТИ НАУКОВОГО СТИЛЮ ДЛЯ ПИСЬМОВОГО СТИСЛОГО ПЕРЕКАЗУ

1. Історія етноніма “українці”

Проблемі походження та побутування етнонімів “Русь”, “Мала Русь”, “Україна” присвячена велика кількість наукових досліджень. Проте не всі питання, пов’язані з їх походженням і вживанням, на сьогодні вирішені.

Етнонім “русь” (у множині) та “русин” (в однині) був першою українською самоназвою. Саме такі форми однини та множини здавна були характерні для української мови - порівняйте: “мордва” – “мордвин”, “литва” – “литвин”, “москва” - “москаль”. Уперше етнонім “русь” зафіксував літопис “Повість временних літ”. Як самоназва українців це слово вживалось аж до I половини XVIII ст..

З утворенням держави Київська Русь, що об’єднала всі слов’янські землі Східної Європи, назви “русь” і “русин” почали вживатись на означення всього її населення. Але, як це добре видно з літописів, це відбувається тільки при стиканні населення Київської Русі з представниками інших держав і народів. Усередині ж держави “русь” і “русин” є самоназвами лише жителів Київської землі. Жителі інших удільних князівств-земель мали інші етноніми, як-от: “чернігівці”, “галичани”, “володимирці” або “волинці”, “сіверяни”.

Тільки наприкінці XII – на початку XIII ст. етноніми “русь” і “русин” поширюються на все слов’янське населення південної Русі (території Чернігівської, Галицької, Волинської земель-князівств і Закарпаття). Поява єдиної самоназви свідчить про формування етносу. Таким чином, можна стверджувати, що в кінці XII – на початку XIII ст. відбулося завершення формування української нації.

На території Росії тамтешні етноніми “ростовці”, “суздальці”, “рязанці”, “новгородці”, “псковичі” самоназвою, похідною від “Русь”, витісняються дещо пізніше – з кінця XIII – з XIV ст., але у формі “русские”. Етнонім “русин” там інколи не мав великого поширення і не був самоназвою, вживався обмежено лише у канцелярській мові.

Як загальноукраїнська самоназва етноніми “русь” і “русин” вживалися до середини XVIII ст., а то й довше. Цей факт з недовірою сприймається людьми, далекими від науки. Поширеним стереотипом є думка, що русинами в той час називалися лише західні українці, як це мало місце пізніше. Проте історичні джерела свідчать, що так називалися тоді всі українці.

Лише у XVIII – XIX ст. етноніми “Русь” і “русин” витісняються офіційною, прийнятою в державному діловодстві Російської держави формою “Малоросія” та “малоросіяни”, пізніше зміненою на “малороси”.

Назва “українці” виникає пізно. Так на сеймах Речі Посполитої називали послів Київського, Брацлавського і Чернігівського воєводств. Проте самим народом термін “українці” тоді не вживався, тобто самоназвою не був.

Появу і утвердження слова “українці” як самоназви спричинили події Національно-визвольної війни середини XVII ст. і виникнення на території власне України Гетьманської держави. В універсалах Б.Хмельницького з’являється термін “українські (а не “українні”, як раніше) люди”, “українські малоросіяни”, “народ україно-малоросійський”. Поява ж власне самоназви “українці” документами фіксується, починаючи з 70-х років XVII ст.

Що ж до росіян, до українці користувалися назвами “москвитин”, “москаль”, “люди московські”, “москалі” або ж “москва” (у множині).

В кінці XVII – на початку XVIII ст. самоназва “українці” поступово утверджується. Літописець Граб’янка широко використовує назви “народ український”, “люди українські”, “воїни українські”. Термін “українці” починає вживати літописець Величко.

Серед населення термін “українці” розповсюджується у XVIII-XIX ст.

Як бачимо, український народ у процесі своєї непростой історії, під впливом певних обставин, змінив самоназву. Це трапилось не так і давно. І етнонім “русин” є таким же нашим, як і “українці”. (За В.Балушком; 490 сл.)

*Пояснити значення слів *етнонім* (самоназва племені, народності чи народу), *етнос* (народ, стійка спільність людей, що історично склалася на певній території, має певні особливості культури (включаючи мову) та психіки, а також етнічну самосвідомість), *термін* (слово, що виражає певне поняття певної галузі науки, техніки, мистецтва), *універсал* (розпорядчий акт адміністративно-політичного характеру), *стереотип* (тут: те, що часто повторюється, стало звичним; усталений погляд).

*Скласти план тексту (орієнтовний: I. Історія етнонімів “русь” “Мала Русь” та “Україна” потребує дослідження. II. Історія етнонімів “русь” та “русини”. 1. Етнонім “русь” - перша українська самоназва. 2. Переосмислення самоназв “русь” і “русин” з утворення держави Київська Русь. 3. Поява єдиної самоназви засвідчила формування етносу. III. Історія назви “українці”. 1. Утвердження самоназви “українці” спричинили події Національно-визвольної війни середини XVII ст. 2. Документами етнонім “українці” фіксується з 70-х років XVII ст. 3. Серед населення слово розповсюдилось у XVIII – XIX ст. IV. І етнонім “русин” є таким же нашим, як і “українці”)

* План тексту перебудувати на план стислої переказу (орієнтовний: I. Історія етнонімів “Русь” та “русини”. 1. Найперша самоназва Українців. 2. Переосмислення самоназви в Київській Русі. 3. Поява наприкінці XII – на поч. XIII ст. самоназви засвідчила формування етносу. II. Історія етноніма “українці”. 1. Етнонім і Національно-визвольна війна середини XVII ст. 2. За фіксування етноніма документами. 3. Поширення самоназви серед народу. III. Право українців на обидві самоназви.

* Написати стислий переказ.

2. Монети розповідають

Стародавня монета – це насамперед свідок минулого. Кожен металевий грошовий знак є для вченого історичним джерелом. По-перше, зображення і написи на монетах дають змогу встановити територію давніх держав. По – друге, завдяки монетам можна визначити дати битв і народних повстань. По-третє, саме з монет стають відомими імена видатних людей, які не збереглися в письмових джерелах.

До речі, з багатьма творами мистецтва вдалося ознайомитися теж завдяки монетам. Наприклад, із більшістю творів давньогрецького скульптора Фідія, а також із багатьма грецькими та римськими храмами. Монети донесли до нас і зображення одягу, зачісок, зброї та предметів побуту.

Ось чому кожна старовинна монета – то велика цінність. Дослідженням монет займається наука нумізматики.

У сімдесятих роках минулого століття під час розкопок у древньому районі Києва Подолі знайдено дві мідні монети візантійських імператорів. Звісно, переоцінити значення знахідки неможливо.

Монета імператора Костянтина викарбувана 945 року. Вона непогано збереглась. На аверсі монети зображено імператора в урочистому вбранні. На реверсі грецькою мовою зроблено напис.

Монета імператора Романа I збереглась значно гірше, проте можна розрізнити поясний портрет імператора і грецький напис на звороті. Оскільки монета збереглась погано, її одразу було неправильно паспортизовано.

Спочатку вчені вважали, що вона належить імператору Роману II. За дослідження взяли фахівці з дендрології – науки, що вивчає вік будівель та речей, виготовлених із деревних рослин. Дендрохронологічне датування будівель, де знайшли монету, показало. Що будівлі належать до більш пізнього періоду. Зрозуміло, в культурному шарі не могла опинитись монета, що карбувалася після утворення такого шару.

Кому ж вірити – нумізматиці чи дендрохронології?

Ще раз старанно перевіривши свої висновки за допомогою комп'ютера, археологи переконалися, що з боку дендрохронології помилки немає. Знову взяли перевіряти нумізматичні дані. Після ретельного вивчення встановили, що монета, справді, більш раннього часу і карбувалася за Романа I.

Ось які труднощі часом чекають на археологів. Подолати їх можна лише тоді, коли кожна знахідка вивчається всебічно, коли правильність висновків перевіряється різними методами і представниками різних галузей науки (За Г.Івакіним; 304 сл.)

* Пояснити значення слів *археологія* (наука, що вивчає історичне минуле людського суспільства на основі речових пам'яток, виявлених під час розкопок), *нумізматики* (допоміжна історична дисципліна, що вивчає монети), *дендрохронологія* (галузь науки, що вивчає вік виготовлених із

деревних рослин будівель, предметів тощо), *avers* (лицьовий бік монети), *revers* (зворотний бік монети), паспортизувати (визначити основні відомості про конкретний предмет), виразів *історичне джерело* і *культурний шар*.

* Дібрати синоніми до слів *фахівець, карбувати, ретельний*.

*Скласти план докладного переказу (орієнтовний: I.Кожна стародавня монета є для вченого історичним джерелом. 1. Грошові знаки дають змогу визначити територію держав. 2. Завдяки монетам визначають дати битв і повстань. 3. Монети зберігають людські імена. 4. Монети допомагають ознайомитись із творами мистецтва. 5. Зображення на монетах одягу, зачісок, предметів побуту. II. Дослідженням монет займається нумізMATика. III. Цінні знахідки археологів на Подолі в Києві. 1. Монета імператора Костянтина. 2. Історія з паспортизацією монети імператора Романа. IV. Знахідка має вивчатися всебічно).

* На основі складеного плану скласти план переказу стисло (орієнтовний: I. Монета - цінне історичне джерело. II. Чому з визначенням дати карбування монет не впоралася нумізMATика. III. Запорука успіху – всебічне дослідження знахідки).

* На дошці записати: *давньогрецький скульптор Фідій; візантійські імператори Костянтин і Роман; неправильно паспортизовано; дендрохронологічне датування будівель; нумізMATичні дані; представники різних галузей науки*.

* Написати стислий переказ.

ТЕКСТ РОЗПОВІДНОГО ХАРАКТЕРУ З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПИСУ ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ ДЛЯ КОНТРОЛЬНОГО ПИСЬМОВОГО ПЕРЕКАЗУ

Родовий опис Розумовських

У глибоку давнину виник звичай вести літописи роду. Вони дають цінний матеріал для вивчення історії, адже люди й сім'ї були учасниками історичних подій.

Чи схожа родина на дерево? Чи не походять від діда-прадіда діти, онуки й прадіди так само, які гілки від стовбура? У мистецтві багатьох країн поширилася традиція родовідних дерев. В образі дерева втілювалося поняття про людський рід. Родини зображувалися у вигляді гілок, а члени цих родин – як листочки або плоди.

Зручною для відображення родовідних дерев була гравюра. З підготовленої гравером металевої або дерев'яної платівки робився відбиток на папір. Відбитків можна було зробити чимало, щоб подарувати їх родичам та знайомим. Це був неначе колективний “портрет” роду.

Найчастіше родовідне дерево зображували у вигляді лавра, дуба, а також куща винограду чи троянди.

Таке родовідне дерево у вигляді троянди виконав славетний гравер Григорій Левицький.

...В долині серед дерев широко розрісся старезний трояндовий кущ. Із землі виросло три стебла, які сплелися між собою й розгалузилися на гілки. Промені яскравого сонця щедро зігрівають українську землю, благодатний край, в якому розвивався рід Розумовських.

На корінні куща – великий камінець з іменем литовського князя. Так художник показав, що рід Розумовських бере початок від династії князів Гедиміновичів. Литовські князі родичалися з українськими родинами. Їхні нащадки залишалися тут жити. Тому й сьогодні в Україні чимало сімей мають прізвища Литвинів та Литвиненків.

Трохи вище від каменю бачимо три квітки з іменами трьох прапрадідів. Усі вони мали прізвище Рожинські (це одна з причин вибору художником для зображення роду саме троянди, адже в народі цю квітку називали ружею). А от прадід Роман дістав прізвисько “Розум”. З XVII ст. воно перетворилося на родове прізвище. Всі члени родини стають Розумами або Розумовськими.

На прадідові Романі припиняється ріст трояндового куща. Імена Романових дітей, онуків та правнуків художник написав на круглих дисках, що нагадують сонечка. Вони символізують світло розуму.

Одне з сонечко уособлює Григорія Розума. Він був вільним козаком із села Лемеші на Чернігівщині. Від сонечка відходить п’ять стріл, що вказують на п’ятьох дітей. Поряд з іменами трьох дочок читаємо, що вони були дружинами військових старшин. Тут названо й синів Олексія та Кирила. Вони лишили особливо яскравий слід в історії України.

Олексій Кирилович був чоловіком імператриці Єлизавети Петрівни. Кирилові Григоровичу судилося стати останнім гетьманом України.

Родове дерево показує походження Олексія й Кирила Розумовських, їх стрімкий злет від звичайних сільських хлопців до державних діячів.

Восени 1745 року Олексію Розумовському було подаровано книжку з гравюрою Григорія Левицького (За Д.Степовиком; 293 сл.)

* Скласти план (орієнтовний: I. Давній звичай вести літописи роду. 1. Традиція родовідних дерев. 2. Зручність гравюри. II. Виконане Григорієм Левицьким родовідне дерево. 1.Трояндовий кущ у долині. 2. Камінь з іменем литовського князя. 2. Три квітки з іменами прапрадідів Рожинських. 3. Прадід Роман одержав прізвисько “Розум”. 4. Чому імена Романових дітей написано на круглих сонечках. 5. Відображення вільного козака Григорія Розума. 6. П’ять стріл вказують на п’ятьох дітей козака. 7. Сини Розума Олексій та Кирило. III. Брати Розумовські – державні діячі. IV. Подарунок Олексію Розумовському).

* Написати докладний переказ.

ПИСЬМО: ПИСЬМОВІ ТВОРИ

ТЕМИ ДЛЯ ТВОРУ-ОПISУ МІСЦЕВОСТІ НА ОСНОВІ СПОСТЕРЕЖЕНЬ І ВРАЖЕНЬ (класного і домашнього)

- Центральна вулиця нашого міста (села).
- Моя вулиця – як пісня
- Місце, де співає моя душа (Сюди б вернутись я хотів).

ТЕМИ ДЛЯ УСНОГО ТВОРУ-ОПISУ ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ

- Рушником українцеві стелиться доля (опис стародавнього рушника).
- Твої струни, твої приструнки проспівали сто тисяч дум (опис стародавньої кобзи або бандури)
- Прабатьківська сива церква – світлина душі народу (опис давньої церкви)
- Гетьманська булава (найголовніший клейнод українського козацтва)

Інформація для опису булави Б.Хмельницького. Довжина – 0,320 м. Виконана з повного рогу носорога, прикрашена сріблом, знизу оправлена слоновою кісткою. Зазнала пошкоджень, про що свідчить її нинішній стан: загинуло пишне оздоблення руків'я зі слонової кістки, наверх у багатьох місцях потріскалося. Датується ХУІІІ ст. Згідно з переказом, належала гетьману Богдану Хмельницькому. Нині зберігається у Музеї Війська Польського (Краків).

ТЕМИ ДЛЯ КОНТРОЛЬНОГО ПИСЬМОВОГО ТВОРУ-ОПISУ ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ

- І застиг над Дніпром Володимир з хрестом (опис пам'ятника князю Володимирі)
- Жадана наша воля відбилась в шаблі цій (опис козацької шаблі)
- Як личить Києву Софія! (опис Софійської дзвіниці)

ТЕМИ ДЛЯ ТВОРУ-РОЗДУМУ НА МОРАЛЬНО-ЕТИЧНУ АБО СУСПІЛЬНУ ТЕМУ (класного та домашнього)

- Коли хочеш ти добро зробити, поспішай його робити швидше!
- Миром відбудувуймо храми!
- Люби природу не для себе, люби для неї!

МОВА: ТЕМАТИЧНЕ ОЦІНЮВАННЯ

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ ТЕМАТИЧНОГО КОНТРОЛЮ (зразки)

Односкладні речення. Неповні речення

1. Речення, в яких граматична основа складається з одного головного члена (підмета чи присудка), - це

- а) неповні речення;
- б) непоширені речення;
- в) односкладні речення.

Скласти (пригадати) й записати речення з одним головним членом (напр.: *А в небі тихо. І немає стелі.* (І.Драч.) *Когось на пісню раптом потягло.* (Б.Олійник.) *Заосеніє. Смеркне на душі.* (С.Йовенко.) *У боротьби нема відпустки.* (М.Вінграновський.)

2. Односкладне речення з одним головним членом – підметом - це

- а) безособове речення;
- б) називне речення;
- в) неозначено-особове речення.

Скласти (пригадати) й записати односкладне речення з головним членом – підметом (напр.: *Дорога. Ранок. Тиша. Довгий яр...* (М.Рильський.) *Криниця. Ясени. Автомобіль.* (Д.Павличко.) *Верби. Вечір. Спів.* (В.Сосюра.) *Село. Сади. Тополі. Серпик-місяць.* (Є.Гуцало.)

3. Дійова особа граматично не виражається

- а) в означено-особовому реченні;
- б) в неозначено-особовому реченні;
- в) у безособовому реченні.

Скласти (пригадати) й записати односкладне речення з присудком, вираженим безособовою формою дієслова (напр. *Барвінок стоптано хрещатий.* (Л.Забашта.) *Синій холодок в степу розлито.* (Л.Тендюк.) *Розорано й розорено стерню.* (Є.Гуцало.) *Із майбутнього в чудесне перекинуто мости.* (М.Рильський.)

4. Неповне речення – це речення

- а) з одним головним членом у ролі підмета;
- б) з одним головним членом у ролі присудка;
- в) у якому пропущено один або кілька членів і їх можна відтворити.

Скласти (пригадати) неповне речення, записати його (напр.: *Моя пісня не тут. Моя пісня – в степах України.* (В.Сосюра.) *Високо в блакиті срібний вартовий.* (В.Сосюра.) *В траві стежина біла.* (Д.Павличко.) *То шабля долі нашої в музеї на стіні.* (І.Драч.) *Нога в дорозі. Вітер з-під ноги.* (М.Вінграновський.)

5. Тире ставиться у такому неповному реченні:

- а) Аж до плечей катрани й сива м'ята. (Д.Павличко.);
- б) Ми ще в холопстві аж по очі. (Н.Поклад.);
- в) Дні за днями – пожовклим листям. (М.Самійленко.)

Скласти й записати неповне речення з тире на місці пропущеного члена речення (напр.: *В мого роду – сто доріг.* (І.Драч.) *І цвіту нашого – по всьому*

світу. (Б.Олійник.) *У пісні – наша доля.* (Л.Осока.) *Небо – вигнутим дзеркалом.* (Б.Олійник.) *Поривами – вітер з Дніпра.* (О.Гончар.)

6. Означено-особовим є речення

а) Свого серця кристаль пронесу через бурі і грози. (Л.Забашта.);

б) І хочеться бути дужим. (В.Симоненко.);

в) Так мені сумтно у цій засмуті. (І.Драч.).

Скласти (пригадати) й записати означено-особове речення (напр.: *Вір тільки серцю.* (Б.Олійник.) *Вірю людині.* (Л.Забашта.) або неозначено-особове речення (напр.: *Довго-довго Україну розкозачували. Душу змалечку труїли нам безбатчиною.* (В.Кочевський.) *Піднімали прапор на Вкраїні синьо-жовтий у блакитну вись.* (Б.Кулик.)

Речення з однорідними членами

1. Однорідні члени речення

а) передають ставлення мовця до висловлюваного;

б) називають того, до кого звертаються з мовленням;

в) відповідають на одне й те питання, відносяться до одного й того слова у реченні.

Скласти (пригадати) й записати речення, ускладнене однорідними членами, підкреслити їх (напр.: *Життя моє навек переплелось із radoцями й болями народу.* (Д.Луценко.) *Моя рука ніколи і нікому ні кривди, ні біди не принесе!* (Д.Павличко.) *Брехні поміж нас не було і не буде.* (С.Йовенко.)

2. Між однорідними членами речення ставляться

а) тире;

б) коми;

в) коми й тире.

Скласти (пригадати) й записати речення з однорідними членами, не поєднаними сполучниками (напр.: *Треба нам людей хоробрих, сміливих, гордих, палких.* (І.Франко.) *Перевертнями, перекинчиками, яничарами, манкуртами називають зрадників Батьківщини.* (А.Лотоцький.) *Дзвін шабель, пісні, походи, воля соколина, тихі зорі, ясні води – моя Україна.* (В.Сосюра.)

3. Якщо узагальнююче слово стоїть перед однорідними членами речення, після нього ставиться

а) кома;

б) тире;

в) двокрапка.

Скласти (пригадати) й записати речення з узагальнюючим словом перед однорідними членами речення (напр.: *Особливе значення на Запорізькій Січі мали військові клейноди: прапори, відзнаки старшин, булава тощо.* (З підручн.) *Природа до всього чуйно, тривожно прислухається і чітко тримає над землею кожний звук: і дівочу пісню, і скрип воза, і клетіт чорногуза, і снування коників.* (М.Стельмах.) *Талановитість людини виявляється навіть зовні: у ході, в жестах, в інтонації голосу, у виразі обличчя.*

(П.Загребельний.) *Усіх він зустрів на своєму шляху: Відьму, Коція та Бабу-Ягу.* (Надія Кир’ян.) *З фольклору вийшли всі епоси, як-от: „Ліада” й „Одіссея”, наше „Слово о полку Ігоревім”, “Нібелунги”.* (О.Сизоненко.)

4. Узагальнююче слово виступає

а) завжди головним членом речення;

б) завжди другорядним членом речення;

в) тим членом речення, що й однорідні члени, до яких воно відноситься.

Скласти (пригадати) й записати речення з узагальнюючим словом після однорідних членів речення, підкреслити в ньому всі члени речення (напр.: *Ні робота, ні смерть, ні життя, ні весілля – нічого на світі не обходиться без хліба.* (О.Сизоненко.) *На озері синій комиш, тремтливий листок тополони – все буде таке ж, як раніш.* (В.Сосюра.) *Мудро, величаво, владно, урочисто – так шумують води тільки навесні.* (Катерина Степчин-Гнесь.) *Красу людську, фізичну вроду й духовне багатство – ось що несуть людству духовні криниці.* (О.Сизоненко.)

5. Неоднорідні означення наявні у реченні:

а) Зійшла зелена вольна рута на українському лану. (А.Малишко.)

б) Течуть небес зелені й сині води. (М.Вінграновський.);

в) То рожеве, то синє було небо над лозами. (М.Танк.).

Скласти (пригадати) й записати речення з неоднорідними означеннями (напр.: *Розправить крила молоде безсмертне плем’я України!* (О.Гончар.) *Молода українська вода набирає цілющої сили!* (В.Женченко.) *Я стримаю серце своє, українське розхристане серце.* (В.Сосюра.) *Під вітром польовим духмяним я стежкою в село іду.* (М.Сіренко.)

6. Однорідні означення наявні у реченні:

а) Після бурі Чорне море тихе, лагідне, прозоре. (А.Качан.);

б) На павутинні бабиного літа гойдається осінній синій вітер. (Валентина Якубенко.);

в) Зайду у свіжий, прохолодний ранок. (Людмила Котко).

Скласти (пригадати) й записати речення з кількома рядами однорідних членів (напр.: *У любистку, в м’яті хлопчика купала, в місяця і зірки доленьки благала.* (Л.Забашта.) *Розпуцу на широкому тлі свої крила широкі, відважні і на землю згори подивлюсь!* (В.Чумак.) *Не зобидь ні старця, ні дитину, поділись останнім сухарем.* (М.Луків.)

Речення зі звертаннями, вставними словами (словосполученнями, реченнями)

I варіант

1. Звертання - це

а) слово, яке виражає ставлення мовця до висловленого ним повідомлення;

б) слово, що називає особу або предмет, до якого звертаються з мовленням;

в) чуже мовлення, передане дослівно, без змін.

Скласти (пригадати) й записати речення зі звертанням, звертання підкреслити (напр.: *Будеш мати, сину, серце соколине.* (Л.Забашта.)

Здіймаймо, товариство, наші крила! (М.Вінграновський.) *Вітаю вас, мої братове, любов'ю до свого народу.* (Д.Павличко.) *На ясні зорі і на тихі води, щемлива доле, виведи мене.* (В.Шукайло.) *Будь доброю, державності дорого.* (В.Однолько.) *Тримай-но люстерко, історіє.* (І.Драч.)

2. Звертання

а) є головним членом речення;

б) є другорядним членом речення;

в) не є членом речення.

Скласти (пригадати) й записати речення зі звертанням, підкреслити в ньому всі члени речення (напр.: *Нехай не торжествують над тобою, мій сину, зрада честі і ганьба.* (П.Перебийніс.) *Заграй, сивий Дніпре, вітрами подми.* (А.Малишко.) *Огні нас кличуть, друже, звідусіль.* (М.Рильський.) *Творись, мій труд!* (М.Вінграновський.)

3. Своє ставлення до повідомлюваного мовець виражає за допомогою

а) звертань;

б) вставних слів, словосполучень і речень;

в) однорідних членів речення.

Скласти (пригадати) й записати речення зі вставним словом (словосполученням), підкреслити в ньому всі члени речення (напр.: *Людина, може, й не безсмертна, але безмежна.* (П.Загребельний.) *Певно, ти щасливіший за мене.* (Д.Луценко.) *Вірогідно, полтавці – одне з давніх племен.* (В.Пепа.) *Несу я німих докорів у серці, напевне, з пуд.* (В.Симоненко.) *Подія ця, сказати б, невеличка.* (П.Перебийніс.)

4. Вставні речення виділяються

а) двокрапкою та тире;

б) дужками або тире;

в) лапками.

Скласти (пригадати) й записати речення, ускладнене вставним реченням (напр.: *До шаблі й булави, - козацька мати вчила нас, - ще треба й голови!* (І.Драч.) *Лукає, я чую, верба над Россю.* (Д.Чередниченко.) *Письменник Василь Мова народився на хуторі Солодкий Лиман (звідси його псевдонім Лиманський).* (З календ.) *Пролетіли – де ж їх втримати? – літа.* (В.Малишко.)

5. Поширене звертання є у реченні

а) *Не облітай же, слово, на вітрах!* (Л.Забашта.);

б) *Зринай з Дніпра, нам Богом дане слово!* (І.Гайворон.);

в) *Я без тебе, мово, без зерна полова.* (Ю.Рибчинський.)

Скласти (пригадати) й записати речення з поширеним звертанням (напр.: *Прощайте, Славути простори прозорі!* (М.Стельмах.) *Віночку мій любий, рясний, зелененький! Пливи за водою, мов човник легенький.* (П.Куліш.) *Веди мене, дорого правоти!* (Д.Павличко.) *Гартуйсь, мужній, моя двожилна мово.* (І.Гайворон.) та із однорідними звертаннями (напр.: *Друзі мої! Вороги мої! Люди! Яка прекрасна вільна земля!* (Д.Загул.) *Здрастуй, здрастуй, моя жоржино і вербове моє село!* (М.Вінграновський.)

6. Вставні слова *на щастя (на радість), на лихо (на біду), на подив, на жаль* виражають

- а) невпевненість, сумнів;
- б) порядок висловлення думок та зв'язок між ними;
- в) джерело повідомлення.

Скласти (пригадати) й записати речення зі вставним словом, що виражає ввічливість (напр.: *Призвольтеся, прошу, до світла!* (І.Драч.) *Ось послухайте, будь ласка, ми про себе склали казку.* (Г.Бойко.) *Поки що, пробачте, ми заслуговуємо на те, що маємо.* (Б.Олійник.)

II варіант

1. Поширене звертання – це звертання, яке

- а) має при собі пояснювальні слова;
- б) утворене з однорідних звертань;
- в) утворене повторенням звертань.

Скласти (пригадати) й записати речення з поширеним звертанням (напр.: *Не сумуй, верба моя похила.* (В.Сосюра.) *Куди ви летите, мої високі птиці?* (Б.Олійник.) *Коли ж на тебе знов я гляну, моя кохана земля?* (Л.Забашта.) та речення з однорідними звертаннями (напр.: *батьки і діти! Діти і батьки! Нам нічого ділити на спільнім полі.* (Б.Олійник.)

2. Після звертання, що стоїть на початку речення і вимовляється з окличною інтонацією, ставиться

- а) кома;
- б) знак оклику;
- в) знак питання.

Скласти (пригадати) й записати речення зі звертанням на початку (напр.: *Боже великий, єдиний! Нам Україну храни!* (О.Кониський.) *Вкраїно дорога, я із твоїх долонь зійшла у світ.* (Л.Забашта.) *Калинонько! Ти – з маминої пісні, з легенд, казок, сопілок благовісних.* (В.Василяшко.) *Закарпаття! Я тобі дарую пісню цю.* (В.Сосюра.) *Смерте, чорну руку одведи!* (І.Драч.) *Учитель мій! Як ми тебе любили!* (В.Сосюра.)

3. Зазвичай звертання виражається іменником у формі

- а) родового відмінка;
- б) місцевого відмінка;
- в) кличного відмінка.

Скласти (пригадати) й записати речення зі звертанням, вираженим іменником, визначити його відмінок; підкреслити в реченні всі члени речення (напр.: *У радості, у горі іду, криниченько, до тебе! Спішу до тебе, горо!* (П.Перебийніс.) *Знаєшся з розлукою, барвінку!* (М.Хоросницька.) *Я тебе не співав, мріє!* (В.Сосюра.)

4. Вставні слова

- а) виступають головними членами речення;
- б) виступають другорядними членами речення;
- в) не є членами речення.

Скласти (пригадати) та записати речення зі вставним словом, підкреслити в ньому члени речення (напр.: *Кажуть, море Янтарне вимиває шматки янтарю.* (Л.Забашта.) *Зрештою, всякий смуток – то хвили річної плин.* (Ф.Гелнер.) *Може, хтось черпне у мене правди й віри?* (Л.Забашта.) *Мене питанням спантеличили, їй-право.* (С.Йовенко.)

5. Кома після вигуку перед звертанням ставиться у реченні:

а) О ніжний Ніжине, я знов сюди прийшла. (Л.Забашта.);

б) Гей, шаленая пісне! І в кого вдалась ти така непокірна? (Леся Українка.);

в) О рідне слово, хто без тебе я? (Д.Павличко.).

Скласти (пригадати) й записати речення зі звертанням, перед яким стоїть вигук (напр.: *О дивокраю мій казковий! Я збережу про тебе спомин.* (В.Шукайло.) *О краю мій, тополею рости!* (С.Бен.) *Гей, легіники хороші, заберемо в панства гроші!* (Л.Забашта.) *Летить, о журавлі!* (В.Сосюра.)

6. Вставне словосполучення наявне у реченні:

а) Комфорт і порядність – це, по-моєму, могло б стати девізом часу. (О.Гончар.);

б) Може, й досі вінки за водою десь линуть? (Є.Гуцало.);

в) Відома річ, кого огнем пече, тому скрізь вода мріється. (Марко Вовчок.)

Скласти (пригадати) речення, ускладнене одночасно звертанням і вставним словом (напр.: *Все щось тобі молодому фортуни немає! Мабуть, тебе, козаченьку, дівчинонька лає!* (Нар.творч.) *Оракули, священні мудреці, і ви не раз, бувало, помилялись.* (Д.Луценко.) *Невже ж, їй-Богу, українці, такі ми стали лихварі?* (М.Сіренко.)

Речення з відокремленими членами

1. Відокремленими називаються члени речення, які

а) передають ставлення мовця до ним висловлюваного;

б) відносяться до одного й того слова у реченні й відповідають на одне й те питання;

в) виділяються за змістом та інтонаційно.

Скласти (пригадати) і записати речення з відокремленими членами речення, відокремлені члени речення підкреслити (напр.: *Велелюддя якої країни знало диво таке – кобзарів?* (В.Василяшко.) *Боролись пращури віками, лихий не корячись добі.* (О.Самара.) *Душа мого народу – рушники, барвінками і мальвами зігріті.* (Н.Баклай.) *Дай, Боже, сили будь при силі, не обернувши її в зло.* (М.Пасічник.)

2. Відокремлюватися можуть:

а) підмет, присудок, означення;

б) підмет, присудок, означення, обставина;

в) додатки, означення, обставини.

Скласти (пригадати) й записати речення з відокремленим означенням (напр.: *От і поле, все пухнасте, зелене, мрійне, широченне.* (В.Винниченко.) *Пливе густе підхмар'я, високе та безкрає.* (А.Малишко.) *І панує холодна зима, неблаганна і люта.* (В.Грінчак.)

3. Відокремлюються обставини:

а) виражені прислівниками у формі вищого й найвищого ступенів порівняння;

б) виражені іменниками, вжитими з прийменниками;

в) виражені одиничними дієприслівниками, дієприслівниковими зворотами та іменниками із словами незважаючи на, на випадок, при наявності.

Скласти (пригадати) й записати речення з відокремленою обставиною (напр.: *Витри ніт солоний із чола і трудись, забувши про утому.* (М.Луків.) *Талановите треба помічати завжди і скрізь, підтримуючи його, підносити.* (П.Загребельний.) *Бездарність грає в елітарність, на огляд виставивши все.* (А.Матвійчук.) *Літак, стомившись, приземлився.* (В.Ковалівський.)

4. Відокремлюються уточнюючі додатки, виражені іменником із словами

а) додатково до, залежно від, відповідно до, за допомогою;

б) біля, перед, без, між, проти, поза;

в) крім, окрім, опріч, особливо, зокрема, за винятком, всупереч, замість, на відміну.

Скласти (пригадати) й записати речення з відокремленим уточнюючим додатком (напр.: *У всьому, крім добрих справ, знай міру і час. Саме нічого до хати не прийде, опріч біди.* (Нар.творч.)

5. Відокремлене означення, виражене дієприкметниковим зворотом, є у реченні:

а) Асфальтами залите вухо не знає імені “народ”. (Л.Костенко.);

б) Нема полону й рабства для душі, не скутої нікчемним страхом смерті. (Д.Павличко.);

в) Люблю я ключі журавлині, копитами вибитий шлях. (В.Сосюра.)

Скласти (пригадати) й записати речення з відокремленим означенням, вираженим дієприкметниковим зворотом (напр.: *Спасибі вам, мамо, за всю доброту і пісню, залишену в спадок.* (Д.Луценко.) *І досі сниться перший хліб, присолений сльозою мами.* (В.Кузьменков.) або прикметниковим зворотом (напр.: *Єднає нас над кручами Дніпра земля, на хліб і сіль багата.* (П.Перебийніс.) *Вже в усі вікна цвів бузок, синіший за небо.* (Н.Кир'ян.) *Йдуть тумани, за верхів'я вищі.* (А.Малишко.)

6. Відокремленим уточнюючим членом речення ускладнене речення:

а) Після великої зими, за Катерини за цариці, москаль ту викопав криницю. (Т.Шевченко.);

б) Писав я ці сонети восени в подільському селі на Тернопіллі. (Д.Павличко.);

в) А юна береза колись боса ходила по сивому лузі, по білім морозі. (І.Драч.)

Скласти (пригадати) й записати речення з відокремленими уточнюючими членами (напр.: *А там, ось там, за сивою горою, зоріє Українонька моя.* (М.Воробей.) *Ми бували ще до потоп отам, за валом, за Перекопом.* (О.Матійко.) *У жнива, у день жаркий, після косовиці, ми збирали колоски стиглої пшениці.* (В.Шевчук.)

Пряма і непряма мова. Діалог

1. Чуже мовлення, передане дослівно, без змін, називається

а) непрямою мовою;

б) прямою мовою;

в) словами автора.

Скласти (пригадати) й записати речення, в якому чуже мовлення передане без змін (напр.: *Сказав мудрець: “Живи, добро звершай! Та нагород за це не вимагай”.* (Л.Забашта.) *Серпень ліг під кущем смородини, шепотів: “Дозрівай, будь ласка”.* (М.Вінграновський.)

2. Якщо слова автора стоять після прямої мови, між ними ставиться

а) тире;

б) крапка з комою;

в) двокрапка.

Скласти (пригадати) й записати речення з прямою мовою перед словами автора (напр.: *“Якби мені крила”, - сказала стежина і подивились на мене замріяно та сумливо.* (Д.Чередниченко.) *“Доброго ранку, мамо!” – гукнув матері весело і гайнув до хати.* (О.Гончар.) *“Добрий вечір тобі, зелена діброво!” – починають пісню косарі.* (Б.Степанюк.) *“Хто такі?” – спитав похмуро найстрашніший мацапура.* (В.Симоненко.)

3. При заміні прямої мови непрямою:

а) пряма мова стає головним реченням, а слова автора – залежним;

б) слова автора стають головним реченням, а пряма мова – залежним;

в) пряма мова і слова автора стають рівноправними частинами складного речення.

Подане речення з прямою мовою перебудувати на речення з непрямою мовою (напр.: *Я спитав у води: “Звідкіля ти прийшла?” І сказала вода: “З глибини джерела”.* (П.Перебийніс.) – *Я спитав у води, звідкіля вона прийшла. І сказала вода, що з глибини джерела.*

4. Діалог - це

а) пряма мова, що передає розмову двох або кількох осіб;

б) чуже мовлення, що передається не дослівно, а із збереженням лише основного змісту висловлювання;

в) дослівний уривок з чийогось висловлювання, тексту, що наводиться для підтвердження чи пояснення своїх думок.

Скласти (пригадати) й записати діалог з 2-4 реплік (напр.: - *Ваш син весь час біля підручників спить. – То в ньому талант дримає.* (Нар.творч.)

5. Пряма мова стоїть у середині речення в реченні:

а) Питаю душу я: “Душе моя, Ви є?” (І.Драч.);

б) Сказав мудрець: “Живи, добро звершай! Та нагород за це не вимагай”;

в) Ти вижити мусиш, бо стверджують: “Вижити можна!” – верблюда колючка й червоні куці барбарису. (О.Слоньовська.)

Скласти (пригадати) й записати речення, в якому слова автора стоять між реченнями, з яких складається пряма мова (напр.: *“Ну, чекай же, турчине, -*

сказав той козак і почав тут плести небилиці: Незліченні скарби я в Стамбулі дістав, як бував у турецькій столиці”. (Л.Забашта.)

6. Речення, що містить цитату, це

а) Під’їхав юнак на коні й сказав: “Дай, дівчино, напитись мені”. (В.Сосюра);

б) Підлість і “моя хатина скраю” влучно б’ють до душах дотепер. (В.Черепков.);

в) А ручай із гори витіка і шепоче: “Спочинь!” (Л.Забашта.).

Скласти (пригадати) й записати речення із цитатою (напр.: Декламував не раз, бувало, рядки Тараса за столом: “Мені тринадцятий минало, я пас ягнята за селом”. (Д.Луценко.) Від мами щирої, нівроку, почув я вперше ці слова: “Реве та стогне Дніпр широкий, сердитий вітер завива...” (В.Шкода.) Слова ці вишневі з Сосюриних вуст: “Любіть Україну! Любіть Україну!” (І.Драч.)

II варіант

1. Непряма мова - це

а) чуже мовлення, передане дослівно, без змін;

б) дослівно відтворена розмова двох осіб;

в) чуже мовлення, передане не дослівно, а лише із збереженням основного змісту висловлювання.

Скласти (пригадати) й записати речення з непрямою мовою (напр: Мати розповідала, як дівчиною ще ходила до собору на богомілля. (О.Гончар.) Лісники мені розповідали, як в гаях весною на світанні солов’ї раптово помирали від розриву серця в щebetанні. (Д.Луценко.) Я спитав старого лісоруба, чи не жаль йому цих верб і дуба? (П.Біба.) Ти часом перепитуєш мене, де я шукаю творчого натхнення. (Д.Луценко.)

2. Після слів автора перед прямою мовою ставиться

а) тире;

б) двокрапка;

в) кома і тире.

Скласти (пригадати) й записати речення з прямою мовою після слів автора (напр.: Титарівна зустрічає, приспіває, примовляє: “Чи не той це Микита, що з вільотами свита?” (Т.Шевченко.) Бентежну душу кликав небокрай, і я сказав собі: “Не відступай!” (П.Перебийніс.) Я ланам шепотів: “Я вернуся, принесу вам життя огнецвіт”. (В.Сосюра.) Ледве чутним співом смуток розганяю: «Ой летіли гуси та з-під Білорусі, сколотили воду в тихому Дунаю». (М.Богданович.) Тож батько наш і нам казав за витребеньки наші: “Гляди, щоб ти не скуштував березової каші!” (Д.Білоус.)

3. Якщо слова автора розривають пряму мову, розділові знаки ставляться так:

а) “Пм: са, - пм”;

б) “Пм, - са: пм”;

в) “Пм, - са, - пм”.

Скласти (пригадати) й записати речення, в якому слова автора розривають пряму мову (напр.: “Поезія – то сплав ума й краси, - казав Тичина, - сила в

ній чудова”. (Д.Луценко.) “То вам на щастя, милі соколята, - сказала нам бабуся біля хати, - зустрівсь, мов диво, серед поля кінь”. (В.Грінчак.) “Ой, Вовче, Вовче, не хвались, - промовила Зозуля, - стережись!” (Л.Глібов.)

4. Слова кожної особи в діалозі називаються

а) ремаркою;

б) реплікою;

в) звертанням.

Подані речення записати у вигляді діалогу: *Я маю честь бачити Льва Миколайовича Толстого? Він і є. А ви хто такий? Ми з вами маємо спільного друга – художника Іллю Юхимовича Репіна. Так ви професор Яворницький, з якого Репін малював писаря на картині “Запорожці”? Так, я той писар і є. Ніколи не бачив вас, а пізнав* (І.Шаповал.)

5. Цитата на письмі виділяється

а) дужками;

б) лапками;

в) тире.

Скласти (пригадати) й записати речення із цитатою (напр.: *Нам із-за круч рокоче, “Заповіте”, твоє “вставайте, кайдани порвіте!”* (О.Стефанович.) *“Сорочку мати вишила мені червоними і чорними нитками”, - хто не співає в нашій стороні?* (П.Біба.) *Доходить пісня в кожне серце і кличе в гай, сади. Поля, туди, “де Ятрань круто в”ється”, де жовтий лист поля встеля* (І.Турчин.)

6. Схемі “Пм! – са. – Пм”. відповідає речення

а) “Краще померти стоячи, ніж на колінах жити!” – сказав учитель історії дітям. (Б.Олійник.);

б) “Спасибі, діти! – вчитель мовив їм. – Виходить, що учив я вас не марно”. (Л.Забашта.);

в) Географ, немов на уроці, сказав: “А зараз ви бачите гору Триглав”

(Б.Олійник.)

Подане речення з непрямою мовою перебудувати на речення з прямою мовою (напр.: *Питаєш сумно ти, хто та дівчина, якій віддав я серце без вагання* (С.Черкасенко.) – *Питаєш сумно ти: “Хто та дівчина, якій віддав ти серце без вагання?”*

ПИСЬМО: ДИКТАНТИ

ТЕКСТИ ДЛЯ КОНТРОЛЬНОГО ДИКТАНТУ

1. Ім’я

Ім’я людини - це юридично зафіксоване слово для вирізнення особи. Кожен народ протягом тисячоліть виробив свої власні імена. В них відобразилася його духовна культура, характер і світогляд. Прадавні українці мали промовисті й милозвучні імена: Добриня, Дана, Любим. В давні часи слов’яни мали тісні племінні зв’язки, тому досить часто імена були

спільними для всього слов'янського світу: Богумил, Миролюба, Крилач, Полян, Творилад, Братислав.

Із прийняттям християнства почали впроваджувати грецькі, римські, єврейські імена. Їх часом було важко вимовити й запам'ятати, тому українці надавали іменам власного фонетичного і морфологічного вигляду. Прокопія іменували Прокопом, Ігнатія – Гнатом. Ще кілька століть після християнізації давні народні імена активно вживались поруч із християнськими. Майже кожен українець мав два імені: традиційне й церковне. З часом християнське ім'я стало головним. Чимало народних імен збереглося у вигляді прізвищ: Тригуб, Хмара, Богород та подібні. (За Г.Лозко; 132 сл.)

2. Свого не цурайтесь

Сучасна молодь захоплюється співом Майкла Джексона, Тіни Тернер, Уїтні Хьюстон. Вони співають свої пісні, рідні, одвічні, питомі. Якось одному з американських музикантів я показав народну українську пісню. Він здивувався складності її мелодії. Для нас така мелодія дохідлива, зрозуміла, проста. Американець з першого разу заспівати її не зможе. Свої ж мелодії виспіває легко, просто, невимушено.

Джазова культура Америки - не музика чорних чи білих. Вона могла виникнути тільки при злитті різних етносів, досвідів, традицій. Для сучасних американців ця культура звична й традиційна.

Нині існує чимало молодіжних музичних напрямків. Кожне покоління має право на свою, улюблену музику. Проте в пісні обов'язково має існувати осердя. Це виразна яскрава мелодія.

У нас традиційну пісню представляють такі співаки: Софія Ротару, Олександр Пономарьов, Алла Кудлай. У традиційної пісні завжди найбільше прихильників. (За О.Злотником; 127 сл.)

3. Іван Гончар

Ще замолоду скульптор Іван Гончар почав замислюватись над трагічним станом української культури. Він дивувався, чому Україна не має великого національного музею. Адже в ньому вона могла б показати все своє: культуру і мистецтво. Його обурення вилилося в дію. Гончар створив музей у мініатюрі.

Хата-музей Івана Гончара стала втіленням національної ідеї. Це був не храм для реліквій, а музей живої української культури. Тут було висвітлено національну, а зовсім не класову своєрідність усього українського. Митець цілком усвідомлював національно-патріотичну сутність свого музею. Господар дозволяв відвідувачам доторкатися до експонатів, вбиратися в одяг, грати на музичних інструментах.

Коли 1993 року Майстра не стало, здригнулися від болю гордовиті Карпати і незворушні наддніпрянські долини, мрійлива Волинь і барвисті

подільські пагорби, архаїчне Полісся і безкраї степи запорозькі. Уся Україна оплакувала Хранителя свого духу (За Т.Бенфугаль; 120 сл.)

4. Наталена Королева

Визначити її національність нелегко. Мати Наталени належала до старовинного іспанського роду. Батько походив з аристократичної польської сім'ї. Народилася Наталена в Іспанії, у Франції та Росії навчалась, в Чехії доживала віку. Україна залишилась для неї чарівною казкою дитинства і випробуванням юності.

Королевою Наталена стала за прізвищем свого чоловіка Короліва-Старого. Він був видавцем, літератором і мандрівником.

Літературну діяльність Наталена розпочала публікаціями у французькій пресі. Її перше оповідання українською мовою було надруковане у Відні. Мала Наталена й інші професії: археологію, малярство, музику, медицину і педагогіку.

Творчу спадщину письменниці становлять історичні романи, повісті, збірки літературно опрацьованих легенд. У своїх творах вона прагнула довести невід'ємність української культури від загальноєвропейської.

По смерті письменниці її ім'я поринуло у тінь забуття. Нині твори Наталени Королевої побачили світ. Тепер черга за небайдужим дослідженням її творчості. (За Т.Рязанцевою; 130 сл.)

5. Дуб Залізняка

Буває, сама природа витворює пам'ятники. Найвеличнійший пам'ятник народним месникам височіє на високому пагорбі. Це тисячолітній дуб. За легендою, під ним любив перепочити ватажок повстанців Максим Залізник.

Скільком людям треба взятися за руки, щоб обійняти біля підніжжя стовбур велета? Здається, цього ніхто не знає. Поруч росте шестисотлітній дуб. Кажуть, це онук старшого дерева. Отже, є дуб – дід, є дуб – онук. Гарна фантазія про спадкоємність поколінь!

На думку наших предків, дуб випромінює цілющу силу. Можливо, це сила землі й космосу. Кожен, хто підійде до Залізнякового дуба, напевне, цю силу відчуває.

Саме цей престарий дуб змалював черкаський художник Данило Нарбут на своїй останній картині. Він помістив його у центрі полотна про минувшину України. Невмирущий дуб! Він перестояв усі українські лихоліття. Під його кроною пролягли шляхи, якими ходили і гайдамаки, і борці за українську незалежність, і партизани останньої війни. Можливо, картина – заповіт художника? (За А.Скрипником; 140 сл.)

6. Птахи

З птахами в Україні пов'язано багато звичаїв, забав, прикмет. Наприклад, коли журавлі поверталися з вирію, їх обов'язково потрібно було назвати веселиками. Якщо ж назвати їх журавлями, будеш увесь рік журитися.

Птахи не раз людину виручали. Скажімо, вони опереджали її про негоду. Напередодні дощу ластівки низько шугали над землею й ловили комашок. Галки зграями завмирили на узбіччі, а гуси ховали дзьоби у пір'я.

Особливо прихильними до людей завжди були лелеки. Зрозуміло, у багатьох оселях цих птахів мало не вважали за членів сім'ї. Справді, лелеки – птахи вірні й добрі. На добро й турботу вони відповідають надзвичайною відданістю, готовністю пожертвувати собою. Згідно з легендою, ясно-червоний колір дзьоба та чорні плями на крилах птаха спричинені тим, що лелека рятував з хати, охопленої полум'ям, людських дітей. Дехто навіть упевнений, що лелека – птах-оберіг (За В.Супруненко; 129 сл.)

7. Оранта

Людська хвиля винесла мене на середину храму. Світло в кілька тисяч свічок відкидає снопи сьйва на блискучий іконостас, на мозаїки, обгризені зубами часу, і гарно підновлені фрески. Але заглиблення вітваря, незважаючи на десятки електричних лампочок, по-давньому ховається в півтіні.

Неясними контурами виступає велетенський образ Богородиці-Оранти. Величне, безпристрасне лице у Богоматері. Її простягнені угору руки губляться в півтіні. Пригноблена силою бід і руїн, вона впевнено показує на таємничий напис великими чорними буквами про вічну надію людську на Бога.

Ці слова виведені на арці тисячу літ тому. Вони справді є непорушними над усіма змінами цього бурхливого, повного непевності й тривоги життя, над його катастрофами, руїнами й новими відродженнями зі старого попелу. (За М.Грушевським; 111 сл.)

8. У полі

Я вийшов у поле. Дорога, майнувши сірим хвостом, безшумно сховалася в зелені хлібів. Над моєю головою, вирисовуючи незримі вісімки, кружляла зграя веселих вечірніх мушок. Десь збоку внизу чиркала коса. Звідти віяло духом свіжокошеного сіна, вогким і густим.

Стараючись ступати в такт косі, я бадьоро пішов уперед. Несподівано я побачив чоловіка. Тепер тут, у полі, ми були удвох. Подорожній посувався помалу, ступаючи важко й розмірено, немов несучи на плечах відро з водою. Раптом він заспівав.

Щось подібне я відчував у дитинстві, коли, довго шукаючи в небі жайворонка, нарешті бачив його близько від себе – сіренького, миршавого, звичайнісінького.

Парубок, певно, був одним із тих жайворонків, що з давніх-давен дзвенять над Україною, складаючи свої анонімні, прості й прекрасні пісні. (За В.Винниченком; 120 сл.)

Після зруйнування Січі, у потьомкінські часи, повержені запорожці заснували тут, у плавнях, монастир. Постригаючись у ченці, брали до рук, замість шабель, книги Святого Писання. І вирішено було на їхній раді збудувати собор. Хотілося, щоб незломлений запорозький дух жив у цій споруді. І засвітилися блакиттю кулясті бані собору над білим світом.

Життя проклало повз собор свої річища, будні бредуть повз нього нескінченними чередрами. А він проступає з неба м'яким силуетом, стоїть на небосхилі, повитий прозоро-синьою млою відстані. Навколо вирують пристрасті, ламаються списи в щоденних баталіях. А собор стоїть, думає свою одвічну думу.

Береже він у собі відгомін невмирущого життя, мигтіння козацьких списів, різноголосся ярмаркового люду, іржання коней, щасливий дівочий сміх. Стоїть собор, освітлений, чистий, як і тоді, у минувшині. Тоді він уперше вичарувався з душі своїх мудрих і дужих майстрів (За О.Гончаром; 130 сл.)

10. Пісня

“Що проміняв жінку на тютюн та люльку, необачний!”- розповідає пісня про дивацтво Сагайдачного. Перейнявшись ним, ніби й не помічаємо безодні століть...

Пісня наша – дивовижна. Довго ми жили без власної історії, нецеремонно привласненої сусідом. Проте завдяки пісні пам'ять народу не обривалася. Пісня – то наша Біблія і наш невмирущий літопис. У пісні увічнено мораль і звичаї, збережено сльози наречених та матерів, виспівано козацьку звитягу.

Пісня “Ой на горі та жінці жнуть” опoетизувала імена двох славетних провідників лицарства: Сагайдачного й Дорошенка. Звісно, Дорошенків було двоє: Михайло та Петро. Проте співають достеменно про Михайла, бо саме він був сучасником Сагайдачного.

Яка простота й сила, яка краса народної вдачі втілена в пісні! Незнищенна усмішка, якою славен український народ. (За П.Федотюком; 120 сл.)

11. Невмирущість пам'яті

Ой піч наша, піч! Ти навічно вписана в історію людства! Біля твого вогню складалися роди, племена, плекалися устої побуту, звичаїв, вірувань. Не хлібом єдиним, а й теплом людяності, доброти, співчуття, взаємоповаги й взаємодопомоги ти живила покоління за поколінням.

Недоброзичливці, уміло перевертаючи сутність догори дном, навіть тебе, теплу та лагідну, накривають облудними просторікуваннями про вигадану хитромудрими “шароварщину”. Найсвятіше вони мріють знищити дощенту, зжити з білого світу.

Прообраз теперішньої печі зринає з горизонтів Трипільської культури. Ніякими зайдами ця символіка не принесена. Вона – з душі й серця найраніших хліборобів. “Шароварщиною” це є для того, кому воно чуже й незрозуміле.

Невмируща пам’ять народу. Нехитрі виспіви колядок і щедрівок, мотиви ткання, узор вишивок, символіка вінків та рушників - все це снується теж із серцевини Трипільської культури, розворушуючи пам’ять у душах мільйонів спадкоємців. (За В.Пепою; 128 сл.)

Ліс був густий, непроглядний. Величезні дуби в три обіймища, гіллясті й вузлуваті, переплуталися з кленами й липами. Тільки де-не-де крізь їхні зелені намети пробивався сонячний промінь, розсипаючись по стовбурах і гілках золотими дукатами. Земля була вкрита густим і вогким листям.

Та ось коні вийшли до урвища над Дніпром. Променистий день засліпив вершників сонячним сяйвом і далями, безмежними й прозорими. Блискучими сніжними верховинами пливли темно-блакитним небом хмари. Унизу котив свої хвилі Дніпро, розпадаючись на кілька проток із низькими островами, облямованими ясно-жовтими замілинами. За Дніпром тягнулися безмежні луки, прозоро синіли узгір’я.

Нижче, на прискалці, золотилися маківки Видубецького монастиря, танули в кучерявих брижах гаїв. За ними підносилися золотою шапкою густо посаджені бані лаврських церковок.

Мимоволі стримавши коней, вершники замилювалися краєвидом (За Зінаїдою Тулуб; 120 сл.)